

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

ΤΟ «ΑΝΟΙΧΤΟ» ΚΟΜΜΑ

ΤΑ ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΑ
ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

2000

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

I. ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΣΤΟ ΚΟΜΜΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ: ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Το κόμμα αναγκαίο στοιχείο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας
2. Οι βασικοί ιστορικοί τύποι κόμματος
3. Το κόμμα της βιομηχανικής εποχής ως συλλογικό πολιτικό υποκείμενο
4. Το κόμμα και το κρατικό φαινόμενο – Ο καθορισμός του πεδίου της πολιτικής
5. Το κόμμα ως θεσμός πολιτικής αλλά και κοινωνικής αντιπροσώπευσης – Το κόμμα και η κοινωνία των πολιτών
6. Το κόμμα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης

II. ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΣΕ ΚΡΙΣΗ

1. Η οργανωτική λειτουργία
2. Το κόμμα ως εκλογικός μηχανισμός
3. Η «επικοινωνιακή» και «παιδαγωγική» λειτουργία του κόμματος
4. Η προετοιμασία κρατικών στελεχών
5. Η αντιπροσωπευτική και προγραμματική λειτουργία του κόμματος
6. Μετεξέλιξη και κρίση των κομματικών λειτουργιών
7. Η «ολιγαρχική» και «αυταρχική» ροπή των κομμάτων
8. Εσωκομματική δημοκρατία, κομματική πειθαρχία και κυβερνητική σταθερότητα
9. Το ζήτημα των τάσεων

III. Η ΚΡΙΣΗ ΚΟΜΜΑΤΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΤΑΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ

1. Το βιομηχανικό μοντέλο πολιτικής αντιπροσώπευσης: ευθύγραμμο
2. Το μεταβιομηχανικό μοντέλο πολιτικής αντιπροσώπευσης: τεθλασμένο
3. Η κρίση κομματικής στράτευσης: η πολιτική à la carte
4. Η κρίση του κομματικού management
5. Η διπλή κρίση της πολιτικής
6. Ο ρόλος των μη κυβερνητικών οργανώσεων

7. Η μεταβιομηχανική εποχή δεν είναι μετακομματική
8. Κόμματα και ΜΜΕ

IV. ΤΟ «ΑΝΟΙΧΤΟ» ΚΟΜΜΑ ΩΣ ΤΥΠΟΣ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

1. Η υπέρβαση των συμβατικών τύπων κόμματος
2. Κόμμα με έντονο οργανωτικό εκλεκτικισμό
3. Κόμμα με εξωστρεφή προσανατολισμό και ευελιξία
4. Νέος ρόλος των κομματικών στελεχών
5. Κόμμα με υψηλό βαθμό εσωτερικής αποκέντρωσης
6. Κόμμα «ψηφιακό»
7. Κόμμα–δίκτυο
8. Κόμμα των πολιτών

V. ΤΟ ΠΑΣΟΚ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΓΙΝΕΙ ΕΝΑ «ΑΝΟΙΧΤΟ» ΚΟΜΜΑ;

1. Οργανωτικό σχήμα και ιδεολογική φυσιογνωμία
2. Η ευελιξία του ΠΑΣΟΚ
3. Το όλον ΠΑΣΟΚ: πολυσυλλεκτικό αλλά όχι ουδέτερο
4. Οι οργανωτικές καινοτομίες του ΠΑΣΟΚ

VI. Η ΘΕΣΗ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΗ ΣΕ ΕΝΑ «ΑΝΟΙΧΤΟ» ΚΟΜΜΑ

1. Το κλασικό δίπολο: κομματική πειθαρχία και ελεύθερη εντολή
2. Ο ρόλος του βουλευτή σε κρίση
3. Η ευκαιρία της αναθεώρησης του Συντάγματος: νέα οργάνωση του νομοθετικού έργου και του κοινοβουλευτικού ελέγχου
4. Ο ρόλος του βουλευτή σε περιφερειακό και νομαρχιακό επίπεδο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η συζήτηση για τη φύση, το ρόλο και την οργάνωση των πολιτικών κομμάτων είναι συνεχής και κλασική. Ταυτίζεται, άλλωστε, επί της ουσίας με τον προβληματισμό για το κράτος, την αντιπροσωπευτική δημοκρατία και την πολιτική. Είναι, επομένως, μια συζήτηση διεθνής και πάντοτε εκκρεμής (παρότι πολλοί πια πιστεύουν ότι είναι ξεπερασμένη), εφόσον αφορά την κοινωνία και τις μορφές πολιτικής της οργάνωσης, εφόσον, κατά βάθος, αφορά τα πάντα.

Τώρα, μάλιστα, συντρέχουν κάποιες ειδικές προϋποθέσεις που καθιστούν τη συζήτηση πιο επείγουσα και πιο συγκεκριμένη. Καταρχάς η μετάβαση από τον 20ό στον 21ο αιώνα και από τη 2η στην 3η χιλιετία, με το μεγάλο συμβολικό της βάρος. Οι συμβολισμοί έχουν τη δική τους μεγάλη σημασία, που αφορά πρωτίστως την πολιτική ως την κατεξοχήν τέχνη της διαχείρισής τους. Επιπλέον, έχει πια καταστεί κοινή συνείδηση –και βέβαια κοινός τόπος– η μετάβαση από τη βιομηχανική στη μεταβιομηχανική εποχή και από το νεωτερικό παράδειγμα (κοινωνικό, οικονομικό, παραγωγικό, αισθητικό και, βέβαια, ιδεολογικό και πολιτικό) στο μετανεωτερικό. Αυτό αφορά, μεταξύ άλλων, όλες τις μορφές πολιτικής οργάνωσης και όλους τους θεσμούς της πολιτικής αντιπροσώπευσης –άρα και τα κόμματα. Στην ελληνική περίπτωση συντρέχουν και ορισμένα πρόσθετα στοιχεία, όπως η ένταξη στην ΟΝΕ ως ορόσημο μιας άλλης εποχής, η συμπλήρωση 26 και πλέον χρόνων από τη μεταπολίτευση, η πρόσφατη εκλογική επιβεβαίωση του ισχύοντος από το 1977 διπολικού κομματικού συστήματος, αλλά και η ευρεία συνειδητοποίηση της ανάγκης να γίνουν νέα, πιο δελεαστικά και πρωτότυπα πράγματα στην πολιτική μας ζωή, τα οποία να κινητοποιήσουν το ενδιαφέρον για την πολιτική και να αναδείξουν την κρισιμότητά της ως προς την έκβαση ζωτικών θεμάτων που μας αφορούν όλους μαζί και τον καθένα χωριστά.

Το πρώτο ζήτημα που τίθεται από την άποψη αυτή είναι το ίδιο το κόμμα ως συλλογικό πολιτικό υποκείμενο. Η συζήτηση για τα ελληνικά πολιτικά κόμματα είναι συνήθως συγκυριακή, προσωποκεντρική, εσωστρεφής και «μικροπολιτική». Επιπλέον, έχει την τάση να χρησιμοποιεί υπερβολές ή κοινοτοπίες για να περιγράψει μικρής εμβέλειας εγχειρήματα αναδιοργάνωσης ή ανανέωσης της φυσιογνωμίας των πολιτικών κομμάτων.

Πιστεύω, λοιπόν, ότι χρειάζεται μια συνολική και ρηξικέλευθη προσέγγιση που να αφορά αυτή καθ' εαυτή τη φυσιογνωμία και την οργανωτική μορφή του κόμματος

ως συλλογικού πολιτικού υποκειμένου της νέας, της μεταβιομηχανικής εποχής. Η συζήτηση αυτή πρέπει να αφορά έναν νέο τύπο κόμματος, που συμβατικά ονομάζω «ανοιχτό» κόμμα, για να υποδηλώσω τόσο την εσωκομματική νοοτροπία και αντίληψη που πρέπει να επικρατήσει, όσο και αυτό καθ' εαυτό το οργανωτικό σχήμα, αλλά και τη σχέση του κόμματος αυτού με την κοινωνία των πολιτών. Ισοδύναμους, όμως, θεωρώ και τους όρους «κόμμα-δίκτυο» ή «κόμμα των πολιτών», στους οποίους αναφέρεται το κείμενο αυτό.

Ο προβληματισμός που επιχειρώ να διατυπώσω προϋποθέτει κατ' αρχάς μία συνοπτική υπενθύμιση ή επανάληψη γνωστών πραγμάτων, που είναι όμως αναγκαία για να υποστηρίξουν τη θεωρητική και πολιτική μου πρόταση για το «ανοιχτό» κόμμα. Ο προβληματισμός αυτός αφορά τη σύγχρονη μεταβιομηχανική αντιπροσωπευτική δημοκρατία γενικά, αλλά τα πραγματολογικά δεδομένα που υπονοούνται ή αναφέρονται ρητά είναι αυτά του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Αφορά επίσης το κομματικό φαινόμενο γενικά, αλλά είναι προφανές ότι η προσωπική μου πολιτική μέριμνα επικεντρώνεται στο ΠΑΣΟΚ και το ρόλο του στη νέα εποχή. Είχα την ευκαιρία να πρωτοπαρουσιάσω τον πυρήνα των απόψεων αυτών στην Κεντρική Επιτροπή του ΠΑΣΟΚ τον Μάιο του 2000, στην πρώτη της σύνοδο μετά τις εκλογές του Απριλίου (12-13.5.2000). Λίγες εβδομάδες αργότερα ανέπτυξα το ίδιο θέμα σε σεμινάριο για κομματικά στελέχη και ειδικούς επιστήμονες στο Πανεπιστήμιο της Κύπρου (29.5.2000).

Η πολιτική και θεωρητική μου προσέγγιση δεν έχει βέβαια αξιώσεις πληρότητας, αλλά επιδιώκει να θέσει τα βασικά στοιχεία του ζητήματος. Ελπίζω συνεπώς το κείμενο αυτό να αποτελέσει μία από τις πολλές συμβολές στον πολιτικό διάλογο και να τροφοδοτήσει μία συζήτηση που έχει πολύ συγκεκριμένους πολιτικούς στόχους.

Σεπτέμβριος 2000

Ευάγγελος Βενιζέλος

I. ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΣΤΟ ΚΟΜΜΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ: ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. ΤΟ ΚΟΜΜΑ ΑΝΑΓΚΑΙΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Το κόμμα ως μορφή πολιτικής οργάνωσης έγινε πολύ γρήγορα αναγκαίο λειτουργικό και θεσμικό στοιχείο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Το κόμμα κατέστη έτσι ο βασικός τρόπος πολιτικής οργάνωσης και ο βασικός μηχανισμός πολιτικής αντιπροσώπευσης της βιομηχανικής κοινωνίας στη μακρά και σταδιακή εξέλιξή της.

Το αστικό κράτος ως συνταγματικό –από ένα σημείο και μετά– κράτος, ως δημοκρατικό κράτος δικαίου, είναι αδιανόητο χωρίς την ύπαρξη και τη λειτουργία κομμάτων, τα οποία εκφράζουν πολιτικά μια κοινωνία που εμπεριέχει και αναδεικνύει αντιθέσεις και διαφορές.

Στο μέτρο, συνεπώς, κατά το οποίο η αντιπροσωπευτική δημοκρατία, υπό τις διάφορες εκδοχές της που διαμορφώνονται σταδιακά (κοινοβουλευτικό, προεδρικό, ημιπροεδρικό σύστημα διακυβέρνησης), λειτουργεί ως θεσμικό κέλυφος της βιομηχανικής κοινωνίας, το κόμμα γίνεται ο κατεξοχήν πολιτικός θεσμός της κοινωνίας αυτής.

Βέβαια, ούτε καμία τυπολογία μορφών κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, ούτε καμία γραμμική παρουσίαση της ιστορικής εξέλιξης μπορεί να αποδώσει την πραγματικότητα, που είναι πάντοτε πολύπλοκη, αντιφατική και γεμάτη από ιδιομορφίες ανά χώρα και ανά εποχή. Μπορούμε εντούτοις να πούμε με σχετική βεβαιότητα ότι το κόμμα είναι αυτό που συντελεί στην παράλληλη εξέλιξη δύο διεργασιών: Από τη μία πλευρά, στη θεσμική διαμόρφωση του αστικού, συνταγματικού, δημοκρατικού κράτους δικαίου, που βασίζεται στη θεμελιώδη ιδεολογική και θεσμική παραδοχή πως οι πολίτες είναι νομικά ίσοι και ελεύθεροι. Από την άλλη δε πλευρά, στην ανάδειξη των διαφορών που υπάρχουν ως προς τη θέση στην παραγωγική διαδικασία μεταξύ των νομικά ίσων και ελεύθερων πολιτών, που ως κοινωνικά υποκείμενα κατέχουν διαφοροποιημένες και άνισες κοινωνικές θέσεις –θέσεις που ως έναν βαθμό (όχι όμως απόλυτα, αυτόματα και ευθύγραμμα) επηρεάζουν την πολιτική τους στάση και συμπεριφορά.

Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο το γεγονός πως το «κοινωνικό ζήτημα» και το «ζήτημα των πόλεων» ως πρόβλημα συνθηκών ζωής και ως έκφραση της διαρθρωτικής αντίθεσης μεταξύ των δύο μεγάλων συντελεστών της παραγωγής, του κεφαλαίου και της εργασίας, προκύπτει σχεδόν ταυτόχρονα με το θεσμικό πρότυπο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, όπως αυτό διαμορφώνεται μέσα από τις δύο μεγάλες επαναστάσεις του 18ου αιώνα, την αμερικανική και τη γαλλική.

2. ΟΙ ΒΑΣΙΚΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ ΚΟΜΜΑΤΟΣ

Το «κοινωνικό ζήτημα» μαζί με την καθολική ψήφο, που ήταν το αναγκαίο παρακολούθημα της νομικής (αλλά βέβαια όχι και κοινωνικής) ισότητας των πολιτών, συνετέλεσε αποφασιστικά στη διαμόρφωση της τυπολογίας των πολιτικών κομμάτων. Τα κόμματα στελεχών είχαν ήδη προκύψει μέσα από την κοινοβουλευτική συνεργασία βουλευτών που εκλέγονταν ως άτομα σε τοπική βάση και προσιδίαζαν στις φιλελεύθερες και συντηρητικές αστικές δυνάμεις, που θεωρούσαν το κοινοβούλιο ως θεσμό εκπροσώπησής τους και όχι ως πεδίο αντιπαράθεσης διαφορετικών και συγκρουόμενων κοινωνικών δυνάμεων. Στον τύπο αυτό του κόμματος στελεχών προστίθεται στη συνέχεια και ο τύπος του *κόμματος μαζών*, που έλκει την καταγωγή του από τις μεγάλες συνδικαλιστικές οργανώσεις της εποχής και έχει ως βασικό σκοπό την πολιτική εκπροσώπηση των δυνάμεων που ήθελαν να μετατρέψουν σε πολιτικό το λεγόμενο «κοινωνικό ζήτημα».

Από την ιστορική αυτή βάση εκκινεί αργότερα το λεγόμενο «*κόμμα νέου τύπου*», το λενινιστικό μοντέλο κόμματος, που επηρέασε βαθύτατα με την αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού και την εκτεταμένη χρήση των επαγγελματικών εξωκοινοβουλευτικών στελεχών την οργάνωση γενικότερα του κομματικού φαινομένου.

Το δεύτερο πάντως μισό του 20ού αιώνα, η ύστερη δηλαδή φάση της βιομηχανικής και η αρχική φάση της μεταβιομηχανικής εποχής, αναδεικνύει τον μεικτό και ενιαίο τύπο κόμματος, το *πολυσυλλεκτικό κόμμα εξουσίας*, που συνθέτει με έναν εντυπωσιακό εκλεκτικισμό πολλά στοιχεία και του κόμματος στελεχών και του κόμματος μαζών και του κόμματος νέου τύπου.

Το κόμμα αυτής της κατηγορίας, της πιο κρίσιμης ίσως και χαρακτηριστικής, διατηρεί πολλά στοιχεία του κόμματος στελεχών, καθώς η κοινοβουλευτική ομάδα

και οι βουλευτές διαδραματίζουν και θεσμικά (συνταγματικά) αλλά και καταστατικά και εκλογικά πολύ σημαντικό ρόλο. Στο ρόλο αυτό των κοινοβουλευτικών στελεχών προστίθεται –αντιθετικά τις περισσότερες φορές– ο ρόλος των εξωκοινοβουλευτικών και συχνά επαγγελματικών στελεχών, που καλύπτουν μια σειρά από κρίσιμες κομματικές λειτουργίες. Παράλληλα, το κόμμα αυτό έχει μεγάλο αριθμό οργανωμένων μελών που μετέχουν στις κομματικές οργανώσεις και γενικότερα στην κομματική ζωή και επηρεάζουν τη διαδικασία ανάδειξης της κομματικής ηγεσίας σε τοπικό αλλά και σε κεντρικό επίπεδο.

Για ένα μάλιστα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα η έννοια της *κομματικής πειθαρχίας* ήταν (και εν μέρει εξακολουθεί να είναι) σημαντική για την οργανωτική ύπαρξη και ιδίως για την πολιτική αξιοπιστία του κόμματος. Ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός ή μάλλον η κομματική πειθαρχία, ανεξάρτητα από τη διαδικασία λήψης των κρίσιμων κομματικών αποφάσεων (διαδικασία που μπορεί να είναι πολύ πιο αυταρχική ή συγκεντρωτική από το κλασικό δόγμα του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού), καθίσταται έτσι σχεδόν συστατικό χαρακτηριστικό του κόμματος συνολικά και όχι μόνον ενός τύπου κόμματος.

3. ΤΟ ΚΟΜΜΑ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΩΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ

Αυτό το κόμμα της βιομηχανικής εποχής εμφανίζεται έτσι στην πλήρη του ανάπτυξη και λειτουργεί ως το βασικό *συλλογικό πολιτικό υποκείμενο*, ανεξάρτητα από τις πολιτικές παραδοχές και αποχρώσεις του. Από ένα, μάλιστα, σημείο και μετά λειτουργεί ως *συλλογικός διανοούμενος*, στο μέτρο που είναι αναγκαίο να διαμορφώσει μια στρατηγική συνδεδεμένη με το στόχο της κατάκτησης και της άσκησης της εξουσίας, καθώς ο στόχος αυτός είναι υπαρξιακό χαρακτηριστικό του κόμματος ως ιστορικού φαινομένου και ως έννοιας.

Ο συλλογικός αυτός διανοούμενος, όταν το κρίσιμο ιδεολογικό και πολιτικό πεδίο παύει να είναι αξιακό και γίνεται διαχειριστικό, καλείται να λειτουργήσει και ως *συλλογικός τεχνοκράτης* –ή μάλλον ως *συλλογικός οιονεί τεχνοκράτης*, καθώς η «τεχνοκρατική» και η διαχειριστική προσέγγιση έχουν ως βασικό και πρωταρχικό στόχο να νομιμοποιήσουν πολιτικά τις προγραμματικές προτάσεις του κόμματος.

4. ΤΟ ΚΟΜΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ – Ο ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Το κόμμα είναι απολύτως συνδεδεμένο, εκ γενετής και εξ ορισμού, με το *εξουσιαστικό φαινόμενο* γενικά και ιδιαιτέρως με το *κρατικό φαινόμενο*: είτε αυτό γίνει αντιληπτό μηχανιστικά ως ο βασικός πολιτικός θεσμός, δηλαδή ως σύστημα διακανονισμών, αρμοδιοτήτων, επιρροών και ως διαδικασία λήψης αποφάσεων, είτε αυτό γίνει αντιληπτό ως η μείζων και συνολική κοινωνική σχέση, δηλαδή ως θεσμική συμπύκνωση του συσχετισμού των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων. Αν, βέβαια, γίνει δεκτή αυτή η δεύτερη αντίληψη για το κράτος, τότε δεν αρκεί απλώς η «κατάληψη» του κρατικού μηχανισμού. Χρειάζεται η διαμόρφωση πρόσφορων συσχετισμών μέσα στο σώμα της κοινωνίας.

Το κόμμα λειτουργεί έτσι ανάλογα με τις κοινωνικές δυνάμεις που εκφράζει (φιλελεύθερες ή συντηρητικές, από τη μια, και κοινωνικά ριζοσπαστικές, από την άλλη) είτε ως εκφραστής και οργανωτής του κρατικού φαινομένου σε σχέση με την κοινωνία, είτε ως «αντι-κρατικός» μηχανισμός που έχει ως στόχο την κατάληψη του κράτους.

Οι διάφοροι ιστορικοί τύποι κόμματος διαμορφώνονται εν πολλοίς σε σχέση με τον βασικό αυτό διαχωρισμό. Ο τύπος του κόμματος στελεχών προσιδιάζε περισσότερο σε ένα κόμμα ταυτισμένο με το κράτος, ενώ το μαζικό κόμμα προσιδιάζε σε μια στρατηγική κατάκτησης της εξουσίας και άρα διαμόρφωσης άλλων συσχετισμών στο εσωτερικό της κοινωνίας των πολιτών και ως προς τη σχέση κοινωνίας και κράτους.

Η σχέση αυτή μεταξύ κράτους, κοινωνίας και κόμματος συνδέεται, βέβαια, άμεσα και με την ίδια την αντίληψη περί πολιτικής που κυριαρχεί σε κάθε εποχή. Ή μάλλον, με την αντίληψη που επικρατεί ως προς τον καθορισμό του πολιτικού πεδίου. Ως πολιτικό θεωρείται συνήθως οτιδήποτε σχετίζεται με το κράτος, με την οργάνωση και την άσκηση της κρατικής εξουσίας. Αν όμως το κράτος θεωρηθεί ως πύκνωση ενός συσχετισμού κοινωνικών δυνάμεων, το πεδίο της πολιτικής αποκτά έκταση ίση με το πεδίο της κοινωνίας. Κατά τον τρόπο αυτό πολιτικό καθίσταται οτιδήποτε έχει δημόσιο ενδιαφέρον. Είναι, άρα, προφανές ότι ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε το κράτος, την κοινωνία, τη σχέση τους και την έννοια της πολιτικής επηρεάζει σε καθοριστικό βαθμό την αντίληψή μας για το κόμμα, τις λειτουργίες του και την προγραμματική του θεματολογία.

5. ΤΟ ΚΟΜΜΑ ΩΣ ΘΕΣΜΟΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ – ΤΟ ΚΟΜΜΑ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

Το κόμμα λειτουργεί έτσι ως θεσμός πολιτικής αλλά και ως θεσμός κοινωνικής αντιπροσώπευσης, χωρίς βέβαια να υποτιμάμε σε καμία περίπτωση τη *σχετική αυτονομία της πολιτικής*, δηλαδή το γεγονός πως οι πολιτικές στάσεις, οι πολιτικοί συσχετισμοί και οι πολιτικές αντιθέσεις δεν είναι απλώς αντανάκλαση των πολιτικών θέσεων, της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και των κοινωνικών αντιθέσεων. Άλλες φορές η πολιτική διαμεσολάβηση συντελείται στο επίπεδο του κράτους, που εκφράζει με σχετική καθαρότητα και ευκρίνεια όσες κοινωνικές δυνάμεις θεωρούν ότι αντιπροσωπεύονται από αυτό, και άλλες συντελείται στο επίπεδο της κοινωνίας, που θέλει να αμυνθεί και να διασφαλίσει την αυτονομία της, ενώ ταυτόχρονα διεκδικεί και την πολιτική της εκπροσώπηση, δηλαδή τη συμμετοχή της στην άσκηση της κρατικής εξουσίας.

Οι κοινωνικές αντιθέσεις μεταφέρονται στο πεδίο της πολιτικής όχι κατά τρόπο ευθύγραμμο, αλλά μετασχηματισμένες σε πολιτικές αντιθέσεις και διαφοροποιήσεις. Η απόσταση αυτή ανάμεσα στην κοινωνική διαστρωμάτωση και το συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων υποδηλώνει το βαθμό της σχετικής αυτονομίας της πολιτικής και αναδεικνύει τα προβλήματα –ανυπέρβλητα από ένα σημείο και μετά– της κοινωνικής και πολιτικής αντιπροσώπευσης και της κοινωνικής αντιπροσωπευτικότητας των πολιτικών θεσμών. Αν θέλαμε να απλουστεύσουμε τα πράγματα, θα λέγαμε ότι το κόμμα λειτουργεί ως διάυλος επικοινωνίας μεταξύ της κοινωνίας των πολιτών και της πολιτικής κοινωνίας μέσα σε ένα κράτος δημοκρατικό και δικαιοκρατικό, οικοδομημένο θεσμικά με τη μορφή της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Σε ένα τέτοιο κράτος, που οργανώνει πολιτικά τη βιομηχανική κοινωνία και γίνεται αντιληπτό ως κοινωνική σχέση και όχι ως εξωτερικός –ως προς την κοινωνία– μηχανισμός, το πολιτικό κόμμα είναι η ύψιστη μορφή οργάνωσης της κοινωνίας των πολιτών και ο βασικός διάυλος ανάδειξης των οργάνων της πολιτικής κοινωνίας. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για τα αριστερά (στην αρχή σοσιαλιστικά, σοσιαλδημοκρατικά ή εργατικά και στη συνέχεια και κομμουνιστικά) κόμματα, που θέτουν ως βασικό τους στόχο την κατάκτηση της κρατικής εξουσίας –ανεξάρτητα

από τις κατά καιρούς αντιρρήσεις τους για το κράτος, τη φύση, το ρόλο και το μέλλον του.

Η σχέση αυτή μεταξύ κράτους και κοινωνίας ή μεταξύ πολιτικής κοινωνίας και κοινωνίας των πολιτών λειτουργεί με βασικό θεσμικό διαμεσολαβητή το κόμμα και προς τη μία και προς την άλλη κατεύθυνση. Αυτό είναι ευκρινές στην ιστορική διαδρομή του κομματικού φαινομένου: Τα φιλελεύθερα και συντηρητικά (αστικά) κόμματα προκύπτουν, όπως ήδη είπαμε, «δευτερογενώς» μέσα από τη συνεργασία και τη συσπείρωση εκλεγμένων ήδη αντιπροσώπων μιας ταξικά οριοθετημένης αστικής (ιδιωτικής) κοινωνίας, δηλαδή μιας μη πλήρους κοινωνίας των πολιτών. Τα σοσιαλιστικά, σοσιαλδημοκρατικά ή εργατικά κόμματα προκύπτουν εν πολλοίς «πρωτογενώς» μέσα από την κοινωνία, δηλαδή μέσα από την ανάγκη πολιτικής οργάνωσης και εκπροσώπησης άλλων κοινωνικών δυνάμεων που θεωρούν ότι δεν εκφράζονται από τους κρατικούς αντιπροσωπευτικούς θεσμούς. Σε άλλες περιπτώσεις προκύπτουν και αυτά «δευτερογενώς», αλλά μέσα από το μετασχηματισμό άλλων θεσμών, συνδικαλιστικής κυρίως αντιπροσώπευσης. Άρα με την αρχική παραδοχή πως η σχέση μεταξύ κοινωνικής θέσης και πολιτικής στάσης είναι στενή.

Πρέπει να διευκρινιστεί στο σημείο αυτό ότι ο όρος «κοινωνία των πολιτών» χρησιμοποιείται εδώ για να αποδώσει την ιδιωτική ή αστική κοινωνία, δηλαδή την κοινωνία χωρίς περαιτέρω προσδιορισμούς, στο σύνολό της και όχι μία ενδιάμεση βαθμίδα που κινείται μεταξύ κράτους και κοινωνίας ή μεταξύ κράτους και αγοράς. Υπό την έννοια αυτή η κοινωνία των πολιτών είναι το πεδίο των οικονομικών, ιδεολογικών, νοοτροπιακών και άλλων αντιθέσεων, αλλά και το πεδίο των μεγάλων συνενυρέσεων και συνυπάρξεων.

Η κοινωνία των πολιτών δεν είναι συνεπώς ένας εξωραϊσμένος θύλακας μέσα στην κοινωνία στον οποίο ανήκουν μόνον μικρές ή μεγάλες κοινωνικές-μονοθεματικές οργανώσεις «καλών», δηλαδή «πολιτικά ορθών» προθέσεων. Δεν είναι, επίσης, απλώς ένα δίκτυο «ενδιάμεσων φορέων», που υποκαθιστούν το (κοινωνικό) κράτος σε ορισμένες από τις λειτουργίες του: από την άσκηση καθηκόντων κοινωνικής αλληλεγγύης ή απλής φιλανθρωπίας, μέχρι τη διαχείριση των κονδυλίων του κοινοτικού πλαισίου στήριξης ή της αναπτυξιακής βοήθειας. Κατά την ίδια λογική, η κοινωνία των πολιτών δεν είναι, όπως θα δούμε και παρακάτω (III.6), ένα δίκτυο μη κυβερνητικών οργανώσεων. Άλλωστε, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις είναι μορφές άσκησης του κλασικού συνταγματικού

δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι, στο οποίο οικοδομούνται ιστορικά όλες οι ενώσεις, όλες οι συσσωματώσεις, όλες οι οργανωμένες κοινωνικές σχέσεις, ανεξάρτητα από το αν αυτές κινούνται ή όχι ευθέως μέσα στην αγορά· ανεξάρτητα, δηλαδή, από το αν είναι κερδοσκοπικού ή μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στο σημερινό άρθρο 12 του ελληνικού Συντάγματος θεμελιώνονται τα μη κερδοσκοπικά σωματεία και οι ενώσεις προσώπων, οι αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρείες αλλά και οι αστικοί και γεωργικοί συνεταιρισμοί. Στο δικαίωμα μάλιστα του συνεταιρίζεσθαι θεμελιωνόταν συνήθως, πριν από τη ρητή συνταγματική κατοχύρωσή του (στο άρθρο 29 του Συντάγματος), και το κομματικό φαινόμενο ως μορφή πολιτικού συνεταιρισμού.

Η εμμονή ορισμένων στην κοινωνία των πολιτών ως χωριστή βαθμίδα, διακεκριμένη τόσο από το κράτος όσο και από την κοινωνία συνολικά, αναδεικνύει μία δέσμη από άκρως ενδιαφέροντα προβλήματα, που αφορούν την έννοια και τη φύση του κράτους και ιδιαίτερα την κρίση του λεγόμενου κοινωνικού κράτους στην Ευρώπη (όπου άνησαν τα διάφορα μοντέλα κοινωνικού κράτους), αλλά και τους «ευέλκτους» τρόπους οργάνωσης της αγοράς.

Το κοινωνικό κράτος είναι αυτό που μετατρέπει διάφορα «κακά», όπως η φτώχεια, η ανεργία, η αρρώστια, τα γηρατειά, από προσωπικά ατυχήματα ή από οικογενειακές περιπέτειες σε κοινωνικά και στη συνέχεια σε πολιτικά προβλήματα. Η κοινωνία μετατρέπεται έτσι από «ωμή» κοινωνία συγκρουόμενων παραγωγικών συμφερόντων σε μία «κοινωνία ασφαλιστικών κινδύνων», την οργάνωση και τη λειτουργία της οποίας μπορεί να αναλάβει και να εγγυηθεί τελικά μόνον ή κυρίως το κράτος ως κοινωνικό κράτος. Αυτό σηματοδοτεί τη μετάβαση από τη φιλανθρωπία, τον ευεργετισμό ή τον κοινωνικό εθελοντισμό στο οργανωμένο κοινωνικό κράτος. Ποτέ, βέβαια, δεν έπαψαν να λειτουργούν τα άτυπα δίκτυα, οι κοινωνικές οργανώσεις και πρωτοβουλίες, τα αισθήματα και οι προσωπικές σχέσεις. Τα μη οικονομικά ή μη κερδοσκοπικά και, υπό την έννοια αυτή, «μη ορθολογικά» κίνητρα των ανθρώπινων συμπεριφορών είναι, σε όλες τις εποχές και σε όλες τις κοινωνίες, πολύ σημαντικά και ισχυρά. Σε αυτά, άλλωστε, οφείλεται εν πολλοίς η σχετική αυτονομία της πολιτικής. Η αναβίωση όμως και η άνθηση του κοινωνικού εθελοντισμού στις μέρες μας συμπίπτει με τη δημοσιονομική και ιδεολογική κρίση του κοινωνικού κράτους και με τον προβληματισμό για τους προσανατολισμούς και τις λειτουργίες του.

Κατά την ίδια λογική η λειτουργία της αγοράς, ιδίως στον τομέα της προβολής και επικοινωνίας, απαιτεί νέου τύπου δραστηριότητες (π.χ. χορηγικού χαρακτήρα) και

πιο μακροπρόθεσμες επενδύσεις (π.χ. σε άυλα αγαθά, όπως η επωνυμία της επιχείρησης). Ταυτόχρονα οι κοινωνικοί εταίροι μπορούν μέσα από διάφορα ευέλικτα σχήματα (π.χ. αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρείες) να αναλαμβάνουν σημαντικές λειτουργίες είτε αναπτυξιακού χαρακτήρα (όπως π.χ. οι ενδιάμεσοι φορείς διαχείρισης του κοινοτικού πλαισίου στήριξης), είτε κοινωνικού χαρακτήρα (όπως π.χ. το Ελληνικό Ινστιτούτο Υγιεινής και Ασφάλειας της Εργασίας).

Όλα όμως αυτά είναι λειτουργίες είτε του κράτους, είτε της αγοράς, είτε της κοινωνίας και όχι μία ιδιαίτερη βαθμίδα. Άλλωστε, γίνεται, όπως είπαμε, ευρύτερα αντιληπτό και δεκτό ότι το κράτος δεν είναι μόνον ο διοικητικός μηχανισμός του κράτους, αλλά ένα σύνθετο πλέγμα σχέσεων που επεκτείνονται σε όλα τα επίπεδα. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία τώρα που όλα αυτά τα επίπεδα οργανώνονται σε μεγάλο βαθμό πάνω στην ίδια τεχνολογική βάση, αυτήν της κοινωνίας της πληροφορίας, χρησιμοποιούν, λίγο ή πολύ, τις ίδιες τεχνικές και μετασχηματίζονται σε «δίκτυα» και σε «πληροφορίες».

Αυτή, λοιπόν, η «καταγωγική» σχέση μεταξύ κράτους, κοινωνίας των πολιτών, συνδικάτων, κόμματος, κοινωνικής θέσης και πολιτικής στάσης φαίνεται πια πολύ σχηματική και μακρινή στη σημερινή μεταβιομηχανική εποχή της κοινωνίας της πληροφορίας. Έχει ειπωθεί κατά κόρον ότι η σημερινή μεταβιομηχανική κοινωνία δεν είναι μία «αδρή» κοινωνία με μεγάλες μαζικές ομαδοποιήσεις, αλλά μία κοινωνία των αποχρώσεων, των αντιφάσεων, των εγκάρσιων τομών με πολλά και διάφορα κριτήρια. Μία κοινωνία που έχει άλλα αξιακά προτάγματα σε σχέση με τη βιομηχανική κοινωνία. Άλλα αξιακά προτάγματα σε σχέση με την οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας, τη διαμόρφωση των οικονομικών σχέσεων, τα επιχειρηματικά πλεονεκτήματα και την ίδια την έννοια της επιχειρηματικότητας, τις εργασιακές σχέσεις, τις δεξιότητες, την εκπαίδευση, την ποιότητα ζωής.

Λέξεις και εκφράσεις όπως το νοητικό κεφάλαιο, η ψηφιακή οικονομία, η ηλεκτρονική επιχειρηματικότητα, η ολική ποιότητα, η ευελιξία, η δικτύωση, η διάβιου μάθηση κ.ο.κ. σηματοδοτούν μία νέα κοινωνία, επειδή σηματοδοτούν μία νέα τεχνολογική βάση. Η κοινωνία της πληροφορίας συγκροτείται όχι απλώς ως μεγάλο δίκτυο διακίνησης κάθε είδους πληροφοριών, αλλά ως νέος τρόπος οργάνωσης της παραγωγής, που διαδίδεται διεθνώς με ιλιγγιώδεις ρυθμούς, μη συγκρίσιμους με τους ρυθμούς καμίας άλλης εποχής.

Αλλάζει συνεπώς η αίσθηση του χρόνου. Αυτή όμως η κοινωνία δεν παύει να είναι μία κοινωνία με διαφορές και συγκρουόμενα συμφέροντα, δηλαδή μία κοινωνία

με αντιθέσεις και με διακυβεύματα που σχετίζονται –όπως και παλιέ με την εξουσία και τις μορφές οργάνωσής της.

6. ΤΟ ΚΟΜΜΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Το περαιτέρω πρόβλημα είναι ότι οι αλλαγές αυτές θέτουν μπροστά σε νέα «υπαρξιακά» ερωτήματα τη βασική βαθμίδα άσκησης πολιτικής κατά τη σχετικά μακρά διάρκεια της βιομηχανικής εποχής, δηλαδή τη βαθμίδα του εθνικού κράτους. Διαχέεται και πολλαπλασιάζεται η αμφιβολία ως προς το αν το εθνικό κράτος είναι μία πρόσφορη και αξιόπιστη βαθμίδα για την πολιτική οργάνωση της κοινωνίας (άρα και της οικονομίας). Το συνακόλουθο ερώτημα είναι αν η βαθμίδα του εθνικού κράτους είναι πρόσφορη για την άσκηση πολιτικής. Αν έχει –με άλλα λόγια– νόημα η ενασχόληση με την πολιτική στη βαθμίδα αυτή.

Η σχετική συζήτηση είναι, βέβαια, βαθύτατα επηρεασμένη από την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας ως κυρίαρχο φαινόμενο της μεταβιομηχανικής εποχής. Εις μάτην, φαίνεται, πολλοί ειδικοί επιμένουν στο ότι ούτε το εκτεταμένο διεθνές εμπόριο, ούτε η εκτεταμένη και ηλεκτρονικά οργανωμένη διακίνηση βραχυπρόθεσμων κεφαλαίων, ούτε οι διεθνείς επενδύσεις, ούτε οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, που οργανώνουν σε ευρύτατη γεωγραφική βάση την παραγωγική διαδικασία και αλλοιώνουν την έννοια της εγχώριας προστιθέμενης αξίας, είναι φαινόμενα νέα ή καταλυτικά.

Το νέο φαινόμενο είναι η ταχύτητα με την οποία εξελίσσεται η τεχνολογική βάση όλου αυτού του πλέγματος σχέσεων και συναλλαγών και, βέβαια, το γεγονός ότι είναι πια εντονότερος και ευρύτερος ο πολιτισμικός χαρακτήρας του όλου φαινομένου, ακριβώς επειδή αυτό βασίζεται στη διακίνηση πληροφοριών και γενικότερα δεδομένων που σχετίζονται με τη γλώσσα και τις νοοτροπίες, δηλαδή με τον σκληρό πυρήνα του πολιτισμικού φαινομένου.

Όταν κυριαρχεί η συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση και τίθεται σε αμφιβολία η επάρκεια και η προσφορότητα της βαθμίδας του εθνικού κράτους ως βασικού πεδίου της πολιτικής, το ζητούμενο που κατ' ανάγκην προκύπτει είναι η «πολιτικοποίηση» της παγκοσμιοποίησης, δηλαδή η αναζήτηση ενός πολιτικού πλαισίου που να μπορεί να παρακολουθήσει όλο αυτό το γίνεσθαι.

Το πλαίσιο αυτό ήταν ίσως κάποτε η αποικιοκρατία ή ο ιμπεριαλισμός –για να χρησιμοποιήσω δύο πολύ κλασικές έννοιες, αλλά και δύο πολύ «σκληρά» μοντέλα διεθνοποίησης της οικονομίας. Τώρα το ζητούμενο είναι μια πολιτικοποίηση της παγκοσμιοποίησης που να διατηρεί τα περισσότερα δυνατά χαρακτηριστικά (μάλλον πλεονεκτήματα) της πολιτικής στο επίπεδο του εθνικού κράτους. Και μάλιστα της σύγχρονης δυτικής αντίληψης για την πολιτική στο θεσμικό πλαίσιο ενός δημοκρατικού, πολυφωνικού, δικαιοκρατικού και, σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις, κοινωνικού κράτους.

Το πρόβλημα είναι ότι το διεθνές σύστημα, όχι μόνο στο οικονομικό ή στο στρατιωτικό (όπου αυτό είναι προφανές και αυταπόδεικτο), αλλά και στο καθαρά θεσμικό και πολιτικό του επίπεδο, είναι βαθύτατα αντιδημοκρατικό. Ο ίδιος ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών εκ γενετής αποδέχεται μία ολιγαρχική δομή του διεθνούς πολιτικού συστήματος, με τον ιδιαίτερο ρόλο του Συμβουλίου Ασφαλείας σε σχέση με τη Γενική Συνέλευση και φυσικά με την εισαγωγή του θεσμού των μονίμων μελών. Τώρα αυτό γίνεται σχεδόν αποκάλυπτο με τη λειτουργία διαφόρων συσσωματώσεων, όπως οι G8, και με τον νέο τρόπο διαχείρισης των διεθνών κρίσεων (Ιράκ, Γιουγκοσλαβία κ.λπ.).

Εντούτοις η βαθμίδα του εθνικού κράτους εξακολουθεί να είναι κρίσιμη, γιατί σε αυτήν τα προβλήματα μπορούν να τεθούν με τον πλέον πολιτικό τρόπο, δηλαδή με έναν τρόπο που είναι ο πλέον προσιτός, κατά τη λογική της δημοκρατικής αρχής, για τη δυτική ή δυτικότροπη τουλάχιστον αντίληψη περί πολιτικής.

Επιπλέον το εθνικό κράτος λειτουργεί ως πολιτικό εφαλτήριο για την ανάληψη όλων των πρωτοβουλιών που είναι αναγκαίες (και ο πολιτικός βολонταρισμός είναι σχεδόν πάντοτε αναγκαίος για τα μεγάλα βήματα και ιδίως για τις σημαντικές τομές) σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο: Από τις κυβερνήσεις των εθνικών κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκπηγάζουν, ως τώρα, οι πρωτοβουλίες ή έστω οι ιδέες (ανεξάρτητα αν αυτές είναι σοβαρές και αξιόπιστες) για το ομοσπονδιακό μέλλον της Ευρώπης και τις προοπτικές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Και ένα διακρατικής (διακυβερνητικής) σύνθεσης όργανο, όπως το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, είναι αυτό που λειτουργεί ως μοχλός ή έστω ως *forum* για τη συζήτηση, την ωρίμανση και την ανάληψη των σχετικών πρωτοβουλιών.

Η ενεργός συμμετοχή σε αυτές τις διεργασίες και ιδίως η «πολιτικοποίηση» των διεργασιών αυτών προϋποθέτει τη «διέλευση» μέσω των εθνικών κρατών, η οποία είναι αναγκαία για τη νομιμοποίηση των σχετικών πρωτοβουλιών και την ανάδειξη

των προσώπων που χειρίζονται τα θέματα αυτά (για παράδειγμα των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων που εκπροσωπούν τις χώρες τους στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο).

Η κατάσταση αυτή *θέτει προ νέων δεδομένων το ίδιο το κομματικό φαινόμενο*, που καλείται να οργανώσει, να εκπροσωπήσει και να διαχειριστεί πολιτικά μία μεταβιομηχανική κοινωνία, δηλαδή μία κοινωνία άλλου τύπου, μία νέα οικονομία και ένα εθνικό κράτος που δεν λειτουργεί ως κλειστό πολιτικό σύστημα, αλλά ως «εφαλτήριο» για τη συμμετοχή –στο μέτρο που το επιτρέπουν τα μεγέθη και οι συσχετισμοί των δυνάμεων– σε περιφερειακές και διεθνείς διεργασίες οικονομικού, στρατιωτικού αλλά και πολιτικού χαρακτήρα.

Είναι δε προφανές ότι το κόμμα καλείται να αντιμετωπίσει το εντεινόμενο φαινόμενο του *πολιτικού και δημοκρατικού ελλείμματος* όλων αυτών των διεργασιών, που δεν είναι ούτε διαφανείς ούτε δημοκρατικά ελεγχόμενες σε βάθος και με συστηματικό και αποτελεσματικό τρόπο.

Όλα αυτά έχουν ιδιαίτερη σημασία μέσα στην προοπτική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης για μια χώρα όπως η Ελλάδα, που έκανε με επιτυχία μία μεγάλη συλλογική προσπάθεια για την ένταξη στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση και έχει τη δεδηλωμένη επιθυμία να μετέχει πάντοτε στον σκληρό πυρήνα των εξελίξεων και τη λεγόμενη «πρώτη ταχύτητα». Όλες οι συζητήσεις στο πλαίσιο της διακυβερνητικής διάσκεψης, που τώρα θα οδηγήσει κατά πάσα πιθανότητα στην τροποποίηση των ιδρυτικών συνθηκών με τη συνθήκη της Νίκαιας, και όλες οι ιδέες και πρωτοβουλίες γύρω από τη λεγόμενη ομοσπονδιακή προοπτική της Ευρώπης θέτουν επί τάπητος το πρόβλημα της πολιτικής και κοινωνικής φυσιογνωμίας αυτής της Ευρώπης και βέβαια το θεμελιώδες θεσμικό ζήτημα του τρόπου λήψης των αποφάσεων, δηλαδή του τρόπου συγκρότησης και άσκησης της ευρωπαϊκής πολιτικής εξουσίας –μιας πολιτικής εξουσίας που είναι λιγότερο συγκροτημένη και φυσικά πολύ λιγότερο αποτελεσματική από ό,τι άλλες μορφές «εξουσίας» που λειτουργούν σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ο όποιος, επομένως, προβληματισμός για το κομματικό φαινόμενο και τη μετεξέλιξή του στη μεταβιομηχανική εποχή δεν μπορεί να αφορά μόνον ή κυρίως το κόμμα στο επίπεδο του εθνικού κράτους ή του ομόσπονδου κράτους-μέλους της ευρωπαϊκής ομοσπονδίας, αλλά βέβαια και το κόμμα σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Άλλωστε, η οργανωμένη μορφή που θα προσλάβουν σταδιακά τα κόμματα σε ευρωπαϊκό επίπεδο (πέραν, φυσικά, των όσων έχουν ήδη γίνει για την οργάνωση των κομμάτων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο) θα επηρεάσει

τις εξελίξεις ως προς το πολιτικό μέλλον και τη θεσμική μορφή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και το αντίστροφο.

Από τη δική του πλευρά, ο πολίτης αντιλαμβάνεται ή –έστω– διαισθάνεται ότι *αλλάζουν οι όροι διεξαγωγής της πολιτικής*: Αλλάζουν τα διακυβεύματα, οι διαιρέσεις, τα μέτωπα.

Ο πολίτης κατατράχεται, ολοένα και περισσότερο, από σοβαρές αμφιβολίες για αυτή την ίδια τη σημασία της πολιτικής σε εθνικό επίπεδο, αλλά και για τη δυνατότητα να ασκήσει επιρροή και να λειτουργήσουν οι μηχανισμοί της πολιτικής αντιπροσώπευσης σε ευρωπαϊκό ή –πολύ περισσότερο– σε διεθνές επίπεδο.

Διαμορφώνεται έτσι ένα κρίσιμο δίπολο ανάμεσα σε μία έντονα αρνητική προδιάθεση και επιφυλακτικότητα για αυτή την ίδια την πολιτική. Οι παλιοί ενεργοί τρόποι πολιτικής συμμετοχής σε εθνικό επίπεδο αντικαθίστανται από μία πολιτική μοιρολατρία ή –έστω– παθητικότητα, που αφορά αυτή καθ' εαυτή τη δυνατότητα άσκησης πολιτικής σε διεθνές επίπεδο. Μέσα στο πλαίσιο αυτό *το κομματικό φαινόμενο μετεωρίζεται* και εμφανίζεται αμήχανο και ανεπαρκές τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο. Αυτό δείχνει η καχεξία νέων θεσμών, όπως τα ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα, ή πολύ παλιών θεσμών, όπως π.χ. η Σοσιαλιστική Διεθνής.

II. ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΣΕ ΚΡΙΣΗ

1. Η ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

Το κόμμα, καθ' όλη τη μακρά περίοδο της γέννησης και διαμόρφωσης της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ως κομματικής δημοκρατίας, επιτελούσε μία σειρά από βασικές λειτουργίες, που προσδιόρισαν την ίδια τη φυσιογνωμία του ως θεσμού πολιτικής οργάνωσης και αντιπροσώπευσης και ως θεμελιώδους και αναντικατάστατης συνιστώσας της σύγχρονης δημοκρατίας.

Καταρχάς το κόμμα, ανεξάρτητα από την καταγωγή του και τον τρόπο δημιουργίας του, τις ιδεολογικές και πολιτικές του επαγγελίες και την κοινωνική του αντιπροσωπευτικότητα, επιτελούσε μία *οργανωτική λειτουργία*: μία λειτουργία πολιτικής οργάνωσης κοινοβουλευτικών στελεχών (αν επρόκειτο για συντηρητικό ή φιλελεύθερο κόμμα κοινοβουλευτικής καταγωγής) ή πολιτικής οργάνωσης συνδικαλιστικών καταρχάς στελεχών (αν επρόκειτο π.χ. για σοσιαλιστικό, σοσιαλδημοκρατικό ή εργατικό κόμμα συνδικαλιστικής καταγωγής).

Η οργανωτική αυτή λειτουργία εξελίχθηκε πολύ γρήγορα σε μία λειτουργία *κομματικής αυτοοργάνωσης*, ή μάλλον οργάνωσης και αποτελεσματικής διάταξης των κομματικών στελεχών και μελών, αφ' ης στιγμής επιβεβαιώθηκε ένας ενιαίος μεικτός τύπος κομματικής οργάνωσης, ιδίως στις ευρωπαϊκές δημοκρατίες.

2. ΤΟ ΚΟΜΜΑ ΩΣ ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ

Το κόμμα επιτελεί, βέβαια, τη λειτουργία ενός *εκλογικού μηχανισμού*, καθώς σε μία αντιπροσωπευτική δημοκρατία, σε ένα σύγχρονο δημοκρατικό κράτος δικαίου, τα πάντα κρίνονται (με την έννοια της δημοκρατικής νομιμοποίησης) στις περιοδικές και ελεύθερες γενικές βουλευτικές εκλογές, χωρίς τις οποίες, άλλωστε, δεν νοείται η αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Ο εκλογικός όμως αυτός μηχανισμός δεν λειτουργεί μόνον στις βουλευτικές εκλογές, αλλά με πολύ μεγαλύτερη συχνότητα, καθώς διεξάγεται επίσης μία μεγάλη ποικιλία εκλογικών αναμετρήσεων, που μπορεί να μην επηρεάζουν τη σύνθεση του εθνικού κοινοβουλίου, διαμορφώνουν όμως το πολιτικό κλίμα ή τη σύνθεση άλλων συνταγματικών συλλογικών αντιπροσωπευτικών

οργάνων. Οι εκλογές στα ομόσπονδα κράτη ή τις περιφέρειες, οι εκλογές για την τοπική αυτοδιοίκηση, οι εκλογές για την ανάδειξη των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κ.ο.κ. συνθέτουν μία σχεδόν διαρκή εκλογική διαδικασία.

3. Η «ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗ» ΚΑΙ «ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ» ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ

Το κόμμα επιτελεί στην ιστορική του διαδρομή μία *«επικοινωνιακή» και «παιδαγωγική» λειτουργία*, καθώς είναι το βασικό, υποτίθεται, forum πολιτικής ζύμωσης. Το δίκτυο των κομματικών οργανώσεων λειτουργούσε κάποτε ως διάυλος για τη μετάδοση πληροφοριών, αξιολογήσεων και εκτιμήσεων και ως μηχανισμός καλλιέργειας της πολιτικής συνείδησης και της πολιτικής δεξιότητας των κομματικών στελεχών αλλά και των μελών του κόμματος.

Σε αυτή την εσωστρεφή λειτουργία του κόμματος ως μηχανισμού ενδοκομματικής επικοινωνίας, προστίθεται, βέβαια, η βασική εξωστρεφής λειτουργία του *ως μηχανισμού προβολής και διάδοσης των θέσεων, των ιδεών και των προγραμματικών του προτάσεων*.

4. Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΣΤΕΛΕΧΩΝ

Το κόμμα λειτουργεί επίσης ως *μηχανισμός διαμόρφωσης και προετοιμασίας υποψήφιων κρατικών στελεχών*, εφόσον ο διοικητικός μηχανισμός του κράτους και, πολύ περισσότερο, ο ευρύτερος δημόσιος τομέας περιλαμβάνουν πλέον έναν πολύ μεγάλο αριθμό μετακλητών, με την ευρεία έννοια του όρου, στελεχών τα οποία είναι αναγκαία για την κάλυψη διαφόρων θέσεων, πολιτικών ή τεχνοκρατικών που είναι όμως άμεσα συνδεδεμένες με τον κυβερνητικό μηχανισμό –παρότι επεκτείνεται ο αριθμός των σημαντικών θέσεων η πλήρωση των οποίων αποσυνδέεται από τις κυβερνητικές μεταβολές (π.χ. διοίκηση της Τράπεζας της Ελλάδος).

5. Η ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ

Η κορυφαία λειτουργία του κόμματος είναι η *πολιτική αντιπροσώπευση*. Το κόμμα φιλοδοξεί να οργανώσει την πολιτική αντιπροσώπευση της κοινωνίας, είτε απευθυνόμενο σε ένα συγκεκριμένο και κατονομαζόμενο κοινωνικό ακροατήριο (στις περιπτώσεις των κομμάτων που δηλώνουν ή και τονίζουν τα ταξικά ή έστω τα ευρύτερα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά), είτε απευθυνόμενο με πολυσυλλεκτικό τρόπο στην κοινωνία γενικά (στις περιπτώσεις των κομμάτων που δεν προβάλλουν τον ταξικό τους χαρακτήρα αλλά μία ευρύτερη –προοδευτικότερη ή συντηρητικότερη– αντίληψη περί γενικού συμφέροντος).

Η λειτουργία της πολιτικής αντιπροσώπευσης συμπίπτει σε μεγάλο βαθμό με την *προγραμματική λειτουργία του κόμματος*, δηλαδή με την επεξεργασία και προβολή ενός κυβερνητικού (για τα κόμματα εξουσίας) ή οιονεί κυβερνητικού (για τα μικρότερα κόμματα) προγράμματος, που συνδέεται με τη διακηρυγμένη ή την προκύπτουσα εκ των πραγμάτων ιδεολογική και πολιτική ταυτότητα του κόμματος. Η λειτουργία αυτή είναι προφανές ότι διασταυρώνεται με τη λειτουργία του κόμματος ως εκλογικού μηχανισμού και, πάντως, στις εκλογές κορυφώνεται και κρίνεται εκ του αποτελέσματος.

6. ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΙΚΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΩΝ

Όλες αυτές οι λειτουργίες (παραπάνω, 2-5) διέρχονται μία προφανή και βαθιά κρίση, που θέτει συνολικά σε δοκιμασία το λόγο ύπαρξης των πολιτικών κομμάτων:

α. Το κόμμα ως εκλογικός και επικοινωνιακός μηχανισμός υποκαθίσταται σε πολύ μεγάλο βαθμό με την προσφυγή στις επαγγελματικές υπηρεσίες ειδικών της πολιτικής διαφήμισης και επικοινωνίας· ακόμη και στις επαγγελματικές υπηρεσίες ειδικών για την εκτέλεση απλών και παραδοσιακών εργασιών, όπως η αφισοκόλληση ή η οργάνωση συγκεντρώσεων.

β. Άλλωστε, η πολυφωνία και εν πολλοίς η ομοιομορφία των μέσων ενημέρωσης τα έχει προ πολλού καταστήσει τον μόνο αξιόπιστο και αποτελεσματικό διάυλο επικοινωνίας των κομμάτων με την κομματική αλλά και με τη γενική κοινή γνώμη. Τα εσωτερικά δελτία ενημέρωσης, τα κομματικά έντυπα, οι κομματικές συγκεντρώσεις, ακόμη και οι κομματικές εφημερίδες ή τα κομματικά ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης δεν μπορούν να ανταγωνισθούν τα πολυσυλλεκτικά μέσα

ενημέρωσης –ιδίως τα ηλεκτρονικά– ευρείας κυκλοφορίας, ακροαματικότητας ή τηλεθέασης.

Ο πολιτικός και προγραμματικός λόγος του κόμματος και η επάρκεια του στελεχικού του δυναμικού δοκιμάζονται καθημερινά στο μεγάλο forum των μέσων ενημέρωσης, που έχει περιορίσει κατά πολύ την παραδοσιακή διάκριση των εφημερίδων ανάλογα με την κομματική τους προτίμηση και τον γενικότερο ιδεολογικό και παραταξιακό τους προσανατολισμό ή έστω τον παραδοσιακό πολιτικό τους χαρακτήρα.

Στην εποχή της ψηφιακής κοινωνίας και της ταχύτατης ροής των πληροφοριών, είναι προφανές ότι η λειτουργία του κόμματος ως επικοινωνιακού μηχανισμού *εσωστρεφώς μεν υποκαθίσταται από τα μέσα ενημέρωσης, εξωστρεφώς δε κρίνεται στα μέσα ενημέρωσης.*

γ. Κατά την ίδια λογική, η προγραμματική λειτουργία του κόμματος, που είναι άμεσα συναρτημένη με την πολιτική και ιδεολογική του φυσιογνωμία και την αντιπροσωπευτική του ικανότητα σε σχέση με τις κοινωνικές δυνάμεις στις οποίες κατά περίπτωση ή κατ' επιλογή απευθύνεται, υποκαθίσταται από άλλα δεδομένα: από τις μετρήσεις των τάσεων και των προτιμήσεων της κοινής γνώμης, από τους μηχανισμούς πολιτικού marketing και πολιτικής διαφήμισης, από την «τεχνοκρατική» επεξεργασία προγραμματικών θέσεων και από την παρουσία ενός αριθμού τεχνοκρατικά και διαχειριστικά επαρκών στελεχών που διακρίνονται όχι τόσο από την κομματική τους ένταξη και στράτευση όσο για τις προσωπικές σχέσεις που διατηρούν με το επιτελείο ή την ηγετική ομάδα του ενός ή του άλλου κόμματος – πολλές φορές δε με τις ηγετικές ομάδες περισσότερων κομμάτων.

Το κόμμα παύει, λοιπόν, να λειτουργεί ως ερασιτέχνης τεχνοκράτης, ερασιτέχνης επικοινωνιολόγος ή ερασιτέχνης αφισοκολλητής, γιατί υπάρχει πλέον μία καλά οργανωμένη αγορά επαγγελματιών κάθε κατηγορίας που προσφέρουν, κατά τεκμήριο, πιο αξιόπιστες και αποτελεσματικές υπηρεσίες.

Το σύστημα της πολιτικής αντιπροσώπευσης εμφανίζει έτσι έναν *υψηλό βαθμό επαγγελματοποίησης*, που μειώνει εκ των πραγμάτων το ρόλο των στελεχών (πλην μιας πολύ στενής ηγετικής ομάδας) και, πολύ περισσότερο, των απλών μελών κάθε κόμματος.

7. Η «ΟΛΙΓΑΡΧΙΚΗ» ΚΑΙ «ΑΥΤΑΡΧΙΚΗ» ΡΟΠΗ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ

Το κόμμα ήταν πάντοτε, από τη φύση του, ένας μηχανισμός με έντονη «ολιγαρχική» και «αυταρχική» ροπή, ακόμη και όταν η ιδεολογική, πολιτική και κοινωνική ταυτότητά του και οι προθέσεις του ήταν βαθύτατα φιλελεύθερες ή δημοκρατικές.

Όπως έχει δείξει με εξαιρετικά γλαφυρό και τεκμηριωμένο τρόπο η σχετική βιβλιογραφία ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα, η ολιγαρχική αυτή τάση είναι γενετικό στοιχείο του κόμματος ως μηχανισμού διεκδίκησης και στη συνέχεια άσκησης της εξουσίας. Ο οιονεί «πολεμικός» χαρακτήρας του κόμματος, που καλείται να δώσει συνεχώς πολιτικές μάχες για την κατάκτηση ή την άσκηση της εξουσίας, επιβάλλει πολύ συχνά, σχεδόν πάντοτε, την κάμψη και τον περιορισμό των εσωκομματικών δημοκρατικών διαδικασιών για πολλούς και διάφορους λόγους, που κρίνονται θεμιτοί και επαρκείς, προκειμένου να δικαιολογηθεί η απόκλιση από την εσωκομματική δημοκρατία. Τέτοιος λόγος είναι, π.χ., η ανάγκη για άμεση απάντηση ή αντίδραση στην πολιτική συγκυρία με τη διατύπωση μιας πολιτικής θέσης, η ανάγκη διαφύλαξης της εχεμύθειας και του απορρήτου σε σχέση με έναν πολιτικό σχεδιασμό, η ανάγκη για εκλογική ή κυβερνητική αποτελεσματικότητα κ.ο.κ.

Κατά την ίδια λογική, ο βαθμός ανανέωσης των κομματικών ηγεσιών είναι ιδιαίτερα μικρός και αργός. Ακόμη και όταν οι εξελίξεις φαίνονται ραγδαίες και ριζοσπαστικές, αυτό πολύ συχνά αφορά το πρόσωπο του αρχηγού του κόμματος και όχι όλη τη σύνθεση της ηγετικής ομάδας.

Όλα αυτά είναι φαινόμενα που είχαν πλήρως αναπτυχθεί ήδη από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και τα οποία εξακολουθούν σε μεγάλο βαθμό να ισχύουν έως σήμερα, παρά τη μετάβαση στην ψηφιακή εποχή.

8. ΕΣΩΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΑ

Η συνεχής κάμψη της εσωκομματικής δημοκρατίας συνδέεται και με το συναφές ζήτημα της κομματικής πειθαρχίας. Όχι μόνον επειδή, από ένα σημείο και μετά, η περιβόητη αρχή του «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού», που χαρακτήριζε το λενινιστικό «κόμμα νέου τύπου», έγινε αρχή σχεδόν γενικής ισχύος, αλλά γιατί, ανεξάρτητα από την αποδοχή ή μη της αρχής αυτής, η κομματική πειθαρχία έχει διαρκή νομιμοποιητική βάση: αφενός μεν την ανάγκη να διαφυλαχθεί η

αποτελεσματικότητα της δράσης ενός κόμματος που διεκδικεί την εξουσία, αφετέρου δε την ανάγκη να διαφυλαχθεί η συνοχή της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας χάριν της *κυβερνητικής σταθερότητας*, που αναγορεύεται, από ένα σημείο και μετά, σε θεμελιώδη αξία της σύγχρονης αντιπροσωπευτικής (και ιδίως κοινοβουλευτικής) δημοκρατίας.

Μπορούμε κάπως σχηματικά να πούμε ότι μία αρχική «αριστερή» αντίληψη περί δημοκρατικού συγκεντρωτισμού και κομματικής πειθαρχίας μετατράπηκε στη συνέχεια σε μία «πολυσυλλεκτική» αντίληψη περί κομματικής πειθαρχίας που συνδέεται με το στόχο της κυβερνητικής σταθερότητας, ο οποίος επηρεάζει τη λειτουργία και τη συμπεριφορά όχι μόνο της εκάστοτε κυβερνητικής πλειοψηφίας αλλά και της εκάστοτε αντιπολίτευσης που διεκδικεί να καταστεί κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

Η κατάσταση αυτή περιορίζει σε πολύ μεγάλο βαθμό την πρακτική σημασία της συζήτησης για την εσωκομματική δημοκρατία, η οποία τις περισσότερες φορές «υποτάσσεται» στην ανάγκη της κυβερνητικής σταθερότητας και της προώθησης του κυβερνητικού έργου ή στην ανάγκη προβολής ενός «κυβερνητικά» αξιόπιστου και αποτελεσματικού κόμματος, όταν αυτό βρίσκεται στην αντιπολίτευση.

9. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΤΑΣΕΩΝ

Το ίδιο φυσικά ισχύει και ως προς το *συγγενές ζήτημα των τάσεων*, που είναι η πιο οργανωμένη, διαφανής και ορθολογική εκδοχή της εσωκομματικής δημοκρατίας. Η ύπαρξη οργανωμένων τάσεων στην Ελλάδα είναι μία πολύ περιορισμένης έκτασης πρακτική, που εφαρμόζεται μόνον στην περίπτωση του Συνασπισμού της Αριστεράς, κάτι που εξηγείται αφενός μεν ιστορικά (μέσα από τις διεργασίες και τις συνεργασίες από τις οποίες προέκυψε και έλαβε τη σημερινή του μορφή ο Συνασπισμός), αφετέρου δε ως συμβολισμός μιας αντίληψης για το κόμμα, που θέλει να διαφοροποιηθεί τόσο από το ΚΚΕ όσο και από το ΠΑΣΟΚ. Αυτό εξηγεί εν πολλοίς το φαινόμενο οι τάσεις να αναγνωρίζονται και να λειτουργούν (όσο λειτουργούν –και ιδίως κατά τη συγκρότηση των κεντρικών κομματικών οργάνων) σε ένα κόμμα με μικρή εκλογική δύναμη και πάντως σε ένα κόμμα που ούτε έχει συγκεντρώσει ούτε διεκδικεί την αυτοδύναμη κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

Για ιστορικούς κυρίως λόγους, που σχετίζονται με τον τρόπο διαμόρφωσης της φυσιολογίας και της ηγετικής ομάδας κάθε κόμματος, εξηγείται η ύπαρξη τάσεων και σε όσα ευρωπαϊκά κόμματα αυτή αναγνωρίζεται καταστατικά και λειτουργεί στην πράξη (με οργάνωση των επιμέρους τάσεων, έκδοση περιοδικών ή άλλων εντύπων, ιδιαίτερες εκδηλώσεις και, βέβαια, με δημοσιοποιημένες απόψεις από τους επικεφαλής τους). Αυτό συμβαίνει ακόμη και όταν μία τάση συγκροτείται συγκυριακά ή έχει προσωποπαγή χαρακτήρα και οφείλει την ύπαρξή της στην παρουσία ενός ισχυρού κομματικού στελέχους.

Αυτό συνέβη στο παρελθόν και εν μέρει συμβαίνει, π.χ., στο γαλλικό σοσιαλιστικό κόμμα –για να αναφέρουμε το παράδειγμα ενός κόμματος με μακρά πια κυβερνητική εμπειρία υπό διάφορες συνθήκες (ενιαία προεδρική και κοινοβουλευτική πλειοψηφία ή συνύπαρξη με συντηρητικό Πρόεδρο της Δημοκρατίας), που ανέδειξε από τους κόλπους του έναν μεγάλο αριθμό πρωθυπουργών στο πλαίσιο, βέβαια, ενός ημιπροεδρικού πολιτεύματος, στο οποίο η άμεση εκλογή του αρχηγού του κράτους είναι πάντοτε η μείζων πολιτική αναμέτρηση.

Η τάση υπό αυτήν την τυπική–οργανωτική έννοια του όρου είναι κάτι το διαφορετικό από την τάση *ως πολιτικό ή ιδεολογικό ρεύμα* και ως γενική αντίληψη για τα πολιτικά πράγματα. Υπό τη δεύτερη αυτή έννοια, μία «δεξιά», μία «αριστερή» και μία «κεντριστική» άποψη υπάρχει σε όλα σχεδόν τα κόμματα: όχι μόνον τα εν ευρεία έννοια αριστερά, αλλά και σε συντηρητικά ή φιλελεύθερα κόμματα. Είναι δε σημαντική, αν και αδρανής στην πράξη, η καταστατική πρόβλεψη του ΠΑΣΟΚ για την ύπαρξη διαφορετικών εσωκομματικών ρευμάτων σκέψης.

Είναι προφανές ότι, ιδίως στα μεγάλα πολυσυλλεκτικά κόμματα εξουσίας, η αναγνώριση της ύπαρξης διαφορετικών απόψεων είναι όρος διατήρησης της συνοχής αλλά και της εκλογικής δυναμικής τους. Συνεπώς η ύπαρξη ή μη τάσεων δεν αφορά το βαθμό ιδεολογικής και πολιτικής ομοιογένειας του κόμματος, ούτε το βαθμό κομματικής συνοχής και πειθαρχίας, αλλά τους συγκυριακούς ή παραδοσιακούς λόγους που οδηγούν στην αποδοχή ή στη μη αποδοχή του φαινομένου. Υπό την έννοια αυτή, ένα κόμμα με αναγνωρισμένες εσωκομματικές τάσεις μπορεί να έχει πολύ μεγαλύτερο βαθμό συνοχής και πειθαρχίας από ένα άλλο στο οποίο δεν αναγνωρίζεται μεν η ύπαρξη οργανωμένων τάσεων, αλλά διασφαλίζεται ή επιβάλλεται εκ των πραγμάτων η λειτουργία μιας εσωκομματικής δημοκρατίας και μιας εσωτερικής πολυφωνίας, που επιτρέπει αφενός μεν την κομματική συνύπαρξη

ενός ευρέος φάσματος απόψεων και αφετέρου την πολυσυλλεκτική λειτουργία του κόμματος.

Άρα ένα «ανοιχτό» κόμμα, όπως θα δούμε παρακάτω, από την ίδια τη φύση του είναι πρόσφορο και έτοιμο να δεχθεί την ύπαρξη οργανωμένων τάσεων, εάν κάτι τέτοιο διασφαλίζει τη μακροπρόθεσμα αποτελεσματική και αξιόπιστη λειτουργία του σε όλα τα πεδία στα οποία αυτό κινείται.

Η οργανωτική αποτύπωση του ιδεολογικού και πολιτικού εύρους του κόμματος ενισχύει, με άλλα λόγια, την αντιπροσωπευτική του ικανότητα σε σχέση με την κοινωνία. Εφόσον, συνεπώς, μπορεί να διασφαλίσει και την προγραμματική του επάρκεια και την κυβερνητική σταθερότητα, έχει κάθε λόγο να τείνει ευήκοον ους απέναντι στις διάφορες οργανωμένες εκφάνσεις εσωκομματικής πολυφωνίας και δημοκρατίας.

Βέβαια, όπως θα δούμε (V), το «ανοιχτό» κόμμα ως κόμμα των πολιτών και ιδίως ως «κόμμα-δίκτυο», που βρίσκεται σε στενή επαφή με τις ποικίλες οργανωτικές εκφάνσεις της κοινωνίας, έχει τη δυνατότητα –αν λειτουργήσει δυναμικά– να υπερβεί τα κλασικά σχήματα των οργανωμένων τάσεων ή των ιδεολογικών και πολιτικών ρευμάτων. Άλλωστε, ιστορικά, η αναγνώριση τάσεων προϋπέθετε την ύπαρξη μιας κομματικής «συμπάγειας», δηλαδή ενός κόμματος που σε τελική ανάλυση είναι ένας συμπαγής μηχανισμός σε σχέση τόσο με την κοινωνία όσο και με το κράτος. Αυτή όμως η κομματική «συμπάγεια» (με την έννοια όχι της ενότητας αλλά της «μονολιθικότητας») προϋποθέτει μια κοινωνική και μια κρατική «συμπάγεια», που δεν συνάδει με τη σύγχρονη κοινωνία της πληροφορίας και τις αποχρώσεις της.

III. Η ΚΡΙΣΗ ΚΟΜΜΑΤΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΤΑΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ

1. ΤΟ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ: ΕΥΘΥΓΡΑΜΜΟ

Το κομματικό φαινόμενο βρίσκεται αντιμέτωπο με μία αλυσίδα κρίσεων, οι οποίες εκπηγάζουν από την ίδια τη διαταραχή της σχέσης αντιπροσώπευσης που συνδέει ιστορικά το θεσμικό κέλυφος της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας με τη βιομηχανική κοινωνία, τις διαστρωματώσεις, τις αντιθέσεις και τη λογική της.

Στο βιομηχανικό (ας το χαρακτηρίσουμε έτσι συμβατικά) μοντέλο πολιτικής αντιπροσώπευσης, η σχέση μεταξύ κοινωνίας των πολιτών και πολιτικού συστήματος είναι –λίγο ή πολύ– ευθύγραμμη. Χωρίς να παραγνωρίζουμε τη σχετική αυτονομία της πολιτικής συμπεριφοράς των πολιτών σε σχέση με την κοινωνική τους θέση, μπορούμε να πούμε ότι ένα τεκμήριο ευθύγραμμης σχέσης μεταξύ κοινωνικής θέσης και πολιτικής στάσης του πολίτη λειτουργούσε πολύ περισσότερο από ό,τι σήμερα.

Από την άποψη αυτή η ταύτιση κάποιων με το συντελεστή «κεφάλαιο» στην παραγωγική διαδικασία ήταν πολύ πιθανόν να τους οδηγήσει σε μία «συντηρητική» ιδεολογική προσέγγιση και σε μία «δεξιά» κομματική επιλογή. Κατά τον ίδιο τρόπο η ταύτιση κάποιων άλλων με το συντελεστή «εργασία» στην παραγωγική διαδικασία ήταν πολύ πιθανόν να τους οδηγήσει σε μία πιο «ριζοσπαστική» ιδεολογική προσέγγιση και σε μία «αριστερή» κομματική επιλογή.

2. ΤΟ ΜΕΤΑΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ: ΤΕΘΛΑΣΜΕΝΟ

Στο μεταβιομηχανικό μοντέλο πολιτικής αντιπροσώπευσης, η κοινωνική θέση του πολίτη, ως κριτήριο διαμόρφωσης των ιδεολογικών του προσεγγίσεων και των πολιτικών του επιλογών, τείνει να δώσει τη θέση της στην αίσθηση κοινωνικής ασφάλειας. Μια αίσθηση κοινωνικής ασφάλειας, ανεξάρτητα από τη συγκεκριμένη κοινωνική θέση και το συγκεκριμένο εισοδηματικό επίπεδο του πολιτικού υποκειμένου, είναι πιθανόν άλλοτε να οδηγήσει σε μία πιο «ριζοσπαστική» προσέγγιση, χάριν π.χ. της δημιουργίας νέων ευκαιριών και της προώθησης της ανταγωνιστικότητας, και άλλοτε να οδηγήσει σε μία πιο «συντηρητική» προσέγγιση,

χάριν π.χ. της πολιτικής και οικονομικής σταθερότητας. Κατά την ίδια λογική – αντίστροφα όμως–, μια αίσθηση κοινωνικής ανασφάλειας, ανεξάρτητα από τη συγκεκριμένη κοινωνική θέση και το συγκεκριμένο εισοδηματικό επίπεδο του πολίτη, μπορεί να τον οδηγήσει άλλοτε σε μία «συντηρητική» προσέγγιση, για να αποτραπεί ο κίνδυνος της πολιτικής ή κοινωνικής ανατροπής, και άλλοτε σε μία «ριζοσπαστική» προσέγγιση, προκειμένου να διασφαλιστεί η συμμετοχή του στην αγορά εργασίας ή η πρόσβασή του στο χρηματοοικονομικό σύστημα ή προκειμένου να δημιουργηθούν νέες ευκαιρίες ή να διαμορφωθούν νέες κοινωνικές εγγυήσεις. Είναι, συνεπώς, προφανές ότι το μεταβιομηχανικό μοντέλο ως προς τη σχέση κοινωνίας και πολιτικής είναι «τεθλασμένο» και οδηγεί σε πολύ περισσότερους «χιαστί» συνδυασμούς κοινωνικών θέσεων, ιδεολογικών προσεγγίσεων και πολιτικών επιλογών.

Είναι ιδιαίτερα δύσκολο ο ίδιος βασικός φορέας πολιτικής οργάνωσης και αντιπροσώπευσης, δηλαδή το κόμμα ή μάλλον το κομματικό φαινόμενο, να λειτουργήσει με τον ίδιο τρόπο και εξίσου αξιόπιστα και αποτελεσματικά μέσα στο πλαίσιο και του ενός και του άλλου μοντέλου. *Εφόσον επομένως έχει διαμορφωθεί ιστορικά ένας βιομηχανικός τύπος κόμματος, πρέπει να δούμε αν υπάρχουν περιθώρια ή μάλλον αν υπάρχει η ανάγκη να διαμορφωθεί ένας άλλος τύπος κόμματος, ένας μεταβιομηχανικός τύπος κόμματος, που εγώ θα ονόμαζα τύπο του «ανοιχτού» κόμματος.*

3. Η ΚΡΙΣΗ ΚΟΜΜΑΤΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ A LA CARTE

Μια ειδικότερη, αλλά πολύ σημαντική όψη της κρίσης κοινωνικής αντιπροσωπευτικότητας των κομμάτων είναι η *κρίση κομματικής στράτευσης*. Το παραδοσιακό μοντέλο της σταθερής και συνολικής σχέσης ενός πολίτη με το κόμμα «του», που περιορίζει πολύ τον αριθμό των κυμαινόμενων κάθε φορά ψηφοφόρων, έχει προ πολλού πάψει να ισχύει.

Η μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών αυτοτοποθετείται στο μέσον του ιδεολογικού άξονα «Δεξιά–Αριστερά», ενώ το ποσοστό αυτών που θεωρούνται ταυτισμένοι με ένα κόμμα, ανεξάρτητα από τις προγραμματικές του θέσεις και τα πεπραγμένα του μέσα στην πολιτική συγκυρία, βαίνει μειούμενο και κινείται πλέον σε ποσοστό μικρότερο του 50%.

Αρχίζει, αντίστροφα, να επεκτείνεται το φαινόμενο της πολιτικής *à la carte*: μιας πολιτικής, «κορυφαία» στιγμή της οποίας είναι βεβαίως ο πολυσυλλεκτικός προσανατολισμός των κομμάτων σε κάθε εκλογική αναμέτρηση και η προσπάθεια προσέγγισης των λεγόμενων «αναποφάσιστων» ψηφοφόρων, δηλαδή αυτών που δηλώνουν τέτοιοι στις έρευνες της κοινής γνώμης και αργούν ή διστάζουν να διαμορφώσουν την τελική εκλογική τους προτίμηση. Βασική δε εκλογομετρική απόδειξη του φαινομένου είναι η ροή των ψηφοφόρων από και προς όλα τα κόμματα, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό.

Η βασική «σύμβαση» πολιτικής αντιπροσώπευσης μεταξύ κομμάτων και πολιτών έχει, συνεπώς, μεταβληθεί και αυτό επηρεάζει όλες τις λειτουργίες και τις συμπεριφορές: τα κόμματα κατ' ανάγκην απευθύνονται σε πολίτες που επιλέγουν θέσεις και πρόσωπα με βάση τη συγκεκριμένη συγκυρία και τη συγκεκριμένη κυβερνητική ή άλλη (π.χ. ανάδειξη οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης ή ανάδειξη ευρωβουλευτών) λειτουργία αντιπροσώπευσης. Οι διαφορές που εμφανίζονται πάντοτε μεταξύ βουλευτικών εκλογών, ευρωεκλογών, δημοτικών και νομαρχιακών εκλογών (αλλά ακόμη και μεταξύ αυτών των δύο τελευταίων) είναι η πιο κλασική ίσως απόδειξη που κομίζεται στις περιπτώσεις αυτές.

Τα πράγματα δεν λειτουργούν όμως έτσι μόνον ενόψει κάποιας εκλογικής διαδικασίας, αλλά διαρκώς. Η πολιτική αντιπροσώπευση δεν είναι μία θεσμική διαδικασία που ταυτίζεται με τις εκλογές και διενεργείται εφάπαξ περίπου κάθε τέσσερα χρόνια, αλλά μία *διαρκής σχέση*, που δοκιμάζεται και ελέγχεται καθημερινά.

Όπως, λοιπόν, τα κόμματα απευθύνονται στην κοινωνία των πολιτών ή την κοινή γνώμη ή τους εκλογείς ή το λαό (ανάλογα με το πού πέφτει κάθε φορά το κέντρο βάρους της πολιτικής επιχειρηματολογίας που στοχεύει στην προβολή και τη νομιμοποίηση κάποιων θέσεων ή ενεργειών), έτσι και από τη δική τους πλευρά οι πολίτες ή οι εκλογείς ή τα άτομα ή τα οικονομικά υποκείμενα (ανάλογα με το ποιο στοιχείο επικαθορίζει κάθε φορά την πολιτική συμπεριφορά) αντιμετωπίζουν τα κόμματα, τον πολιτικό τους λόγο, την πολιτική τους πρακτική και τα κομματικά (ή κυβερνητικά, όταν πρόκειται για το κόμμα της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας) στελέχη.

Αν εξαιρέσει μάλιστα κανείς τα κομματικά στελέχη και αυτούς που έχουν συνείδηση σταθερής («παραδοσιακής») ένταξης σε έναν πολιτικό χώρο, η πολιτική *à la carte* αφορά ακόμη και μέλη των κομμάτων, πολύ δε περισσότερο τους ψηφοφόρους τους των πιο πρόσφατων κάθε φορά εκλογών, όπως δείχνει και η

καμπύλη που συνήθως διαγράφει ο βαθμός συσπείρωσής τους μεταξύ δύο εκλογικών αναμετρήσεων.

4. Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟΥ MANAGEMENT

Εξίσου ενδιαφέρουσα όψη της κρίσης αντιπροσώπευσης είναι το φαινόμενο που ήδη περιγράψαμε παραπάνω (II.6) και το οποίο μπορούμε να ονομάσουμε κρίση του κομματικού management: οι βασικές λειτουργίες του κόμματος είτε χάνουν μεγάλο μέρος της σημασίας και της αποτελεσματικότητάς τους, είτε υποκαθίστανται από αντίστοιχες «εργολαβίες» με επαγγελματίες ή τεχνοκράτες του είδους. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για την προγραμματική λειτουργία του κόμματος, που είναι η κατεξοχήν ιδεολογική και πολιτική λειτουργία, καθώς διαμορφώνει τον κομματικό και στη συνέχεια τον κυβερνητικό λόγο και εν μέρει την ίδια την κυβερνητική ή αντιπολιτευτική πράξη και πρακτική του κόμματος.

Οι διάφορες «δεξαμενές σκέψης», τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, οι κρατικοί ερευνητικοί φορείς, οι κρατικές υπηρεσίες που συλλέγουν και επεξεργάζονται στοιχεία, όπως το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους ή η ΕΣΥΕ, ή οι τράπεζες με τις διευθύνσεις μελετών είναι ένα δίκτυο παραγωγής προγραμματικών θέσεων πολύ πιο εκτεταμένο και πολύ πιο επαγγελματικό από τα κόμματα –ακόμη και τώρα που τα περισσότερα κόμματα διαθέτουν ινστιτούτα ή ιδρύματα ερευνητικού ή στρατηγικού χαρακτήρα. Άλλωστε, όλα τα σχετικά δεδομένα είναι, από ένα σημείο και μετά, κοινό κτήμα όσων ενδιαφέρονται να τα αξιοποιήσουν πολιτικά όχι μόνο σε εθνικό, αλλά και σε ευρωπαϊκό και σε διεθνές επίπεδο. Το κόμμα δεν έχει, συνεπώς, λόγο να λειτουργεί ως ερασιτέχνης «τεχνοκράτης», καθώς το ζητούμενο δεν είναι η επιστημονική επεξεργασία κάποιων θέσεων, αλλά η διατύπωση των κατάλληλων πολιτικών προταγμάτων και ερωτημάτων και η πολιτική επιλογή των προγραμματικών θέσεων που εναρμονίζονται με την πολιτική και εκλογική στόχευση του κάθε κόμματος.

Κατά έναν, λοιπόν, ενδιαφέροντα τρόπο, και σε αντίθεση προς τη γενική τάση της «τεχνοκρατικής» και «διαχειριστικής» προσέγγισης των θεμάτων, το κόμμα λειτουργεί και πάλι λιγότερο ως «προγραμματικός» και πρωτίστως «πολιτικός» οργανισμός με τρόπο σαφέστερο από ό,τι πριν από λίγες δεκαετίες.

5. Η ΔΙΠΛΗ ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Το βασικό, άρα, ζητούμενο του κόμματος στη μεταβιομηχανική εποχή είναι να αποδείξει πως μπορεί να λειτουργήσει ως συλλογικό πολιτικό υποκείμενο ικανό να διαχειριστεί τη *διπλή κρίση της πολιτικής*, ως κρίση της πολιτικής αντιπροσώπευσης και ως κρίση της αξιοπιστίας και της πειστικότητας του πολιτικού λόγου.

Μου έχει δοθεί σε άλλες περιπτώσεις η ευκαιρία να παρουσιάσω τη θέση ότι η *υπεράσπιση της πολιτικής* είναι πλέον η πρώτη καταστατική υποχρέωση των κομμάτων και ιδίως των αριστερών και προοδευτικών κομμάτων. Η υπεράσπιση της πολιτικής προϋποθέτει όμως, πρώτον, ότι γίνεται αντιληπτή η πρακτική κρισιμότητα της πολιτικής για τον δημόσιο βίο αλλά και για τον ιδιωτικό βίο του καθενός. Αν αυτό δεν γίνεται αντιληπτό, είναι αδύνατον να εξηγηθούν σοβαρά όλα τα άλλα. Και, δεύτερον, προϋποθέτει ότι υπάρχουν πολιτικά υποκείμενα που διεκδικούν το ρόλο της έγκυρης πολιτικής αντιπροσώπευσης της κοινωνίας και διαθέτουν ικανότητα άρθρωσης πολιτικού λόγου. Αυτός υποτίθεται ότι είναι ο ρόλος του πολιτικού κόμματος.

6. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ

Κατά το μεγαλύτερο μέρος της λεγόμενης βιομηχανικής εποχής ο ρόλος του πολιτικού κόμματος *παραλληλιζόταν* μέσα στο πολιτικό σύστημα μόνο με το ρόλο των συνδικαλιστικών οργανώσεων, που όμως ήταν μονοθεματικές (σε σχέση με τον «συνολικό» και «συνθετικό» πολιτικό και προγραμματικό λόγο του κόμματος) και είχαν ως καταστατικό σκοπό την άσκηση πίεσης (ομάδες πίεσης) και όχι τη διεκδίκηση, κατάκτηση και άσκηση της πολιτικής εξουσίας.

Η βασική αυτή τυπολογία μορφών πολιτικής οργάνωσης και συλλογικής δράσης, που διακρίνει μεταξύ αφενός μεν των κομμάτων, αφετέρου δε των ομάδων πίεσης, όχι μόνον εξακολουθεί να είναι ισχυρή, αλλά έχει καταστεί και ετεροβαρής υπέρ των *μονοθεματικών οργανώσεων*. Τέτοιες δεν είναι, βέβαια, μόνον ή κυρίως οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, αλλά όλο το φάσμα των μικρών και μεγάλων συσσωματώσεων, σε μόνιμη ή ευκαιριακή βάση και σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο: από τις οικολογικές οργανώσεις έως τα μέλη ενός οικοδομικού

συνεταιρισμού και από τους μεγάλους επιστημονικούς συλλόγους μέχρι τους επιλαχόντες ενός διαγωνισμού για την πρόσληψη δημοσίων υπαλλήλων. Μέσα στον όγκο και την ποικιλία των μονοθεματικών οργανώσεων, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις και μάλιστα οι δευτεροβάθμιες και τριτοβάθμιες καταλαμβάνουν έναν πολύ μικρό χώρο και διέρχονται τη δική τους κρίση συνδικαλιστικής αντιπροσωπευτικότητας, απλώς δε αναφέρονται εδώ ως φαινόμενο ενταγμένο μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της κρίσης της πολιτικής αντιπροσώπευσης.

Η μετάβαση από τις μονοθεματικές οργανώσεις και τις ομάδες πίεσης στις μη κυβερνητικές οργανώσεις δεν είναι μόνον ορολογική. Είναι, όπως είδαμε (I.5), βαθύτατα ιδεολογική και συγχρονίζεται με την κρίση της πολιτικής, που εμφανίζεται στην προκειμένη περίπτωση ως κρίση αξιοπιστίας και αποτελεσματικότητας τόσο των συλλογικών πολιτικών υποκειμένων (όπως τα κόμματα), όσο και της δημόσιας διοίκησης ή μάλλον του κρατικού μηχανισμού υπό την ευρεία έννοια του όρου.

Η αντιπροσώπευση της κοινωνίας των πολιτών, κατά την άποψη που με ευκολία δέχονται και αναπαράγουν ορισμένοι, δεν γίνεται –υποτίθεται– κατά τρόπο φερέγγυο και αξιόπιστο από τα κόμματα, αλλά από τις λεγόμενες μη κυβερνητικές οργανώσεις. Η κοινωνία των πολιτών γίνεται έτσι αντιληπτή (βλ. και I.5) ως δίκτυο διαφόρων μη κυβερνητικών οργανώσεων, πολλές από τις οποίες είναι κρατικά ή κοινοτικά ή διεθνώς χρηματοδοτούμενες και συχνά αναλαμβάνουν να εκπληρώσουν ορισμένες «διατεταγμένες», κρατικές κατά τη φύση τους, δραστηριότητες ως ανάδοχοι και ως αντισυμβαλλόμενοι του κράτους.

Το γεγονός ότι το θεσμικό επιχείρημα που συντρέχει υπέρ των κομμάτων δεν αρκεί δείχνει πόσο εκτεταμένη και βαθιά είναι η κρίση πολιτικής αντιπροσώπευσης. Πράγματι, τα κόμματα έχουν υπέρ αυτών ένα συντριπτικό «θεσμικό» επιχείρημα, εφόσον μέσω αυτών οργανώνεται η εκλογική αντιπαράθεση, διαπιστώνεται η εκλογική προτίμηση των πολιτών και αναδεικνύονται τα συλλογικά αντιπροσωπευτικά όργανα, στην εμπιστοσύνη των οποίων στηρίζονται –στα κοινοβουλευτικά συστήματα– οι κυβερνήσεις.

Κατά τη νέα αυτή λογική «η κοινωνία των πολιτών» δεν είναι η «ιδιωτική» κοινωνία, αλλά ένα, παράλληλο προς το πολιτικό και πάντως προς το κομματικό, σύστημα «αυθεντικής» εκπροσώπησης της κοινωνίας μέσω διαφόρων οργανώσεων, πολλές από τις οποίες παύουν να είναι μονοθεματικές και διεκδικούν έναν προφανέστερα πολιτικό ρόλο ως «κινήσεις πολιτών» γενικού πολιτικού ενδιαφέροντος ή με ευρύτερο φάσμα ενδιαφερόντων, όπως τα ανθρώπινα

δικαιώματα, η καλή λειτουργία του πολιτεύματος κ.λπ. Αυτές όμως οι στοχεύσεις αφορούν είτε τα κόμματα ως πολιτικές συσσωματώσεις καθολικού σκοπού, είτε το σύνολο των πολιτών –εκτός και αν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των άλλων οργανώσεων είναι επιστημονικό ή αφορά ειδικές κατηγορίες πολιτών ή και αλλοδαπών που αντιμετωπίζουν προβλήματα στη σχέση τους με την κρατική εξουσία.

Βέβαια, το τι προσιδιάζει στον θεσμικό ρόλο του κόμματος και τι προσιδιάζει σε μία άλλη συσσωμάτωση που προσλαμβάνει τη μορφή του σωματείου, της ένωσης πολιτών χωρίς νομική προσωπικότητα ή της αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρείας ή ακόμη και του «σωματειακού» νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου (όπως τα επιμελητήρια ή οι δικηγορικοί ή ιατρικοί σύλλογοι), είναι κάτι που προκύπτει εκ του αποτελέσματος: όλοι οι πολίτες, αλλά και οι αλλοδαποί που βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια, έχουν το δικαίωμα της συλλογικής οργάνωσης και έκφρασης χωρίς θεματολογικούς περιορισμούς.

Ο θεσμικός όμως ρόλος της οργανωμένης συμμετοχής στις εκλογές για τη Βουλή των Ελλήνων ή το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο –και, άρα, για τη διαμόρφωση του κορμού του συσχετισμού των πολιτικών δυνάμεων που εκφράζουν την κοινωνία και τις δικές της δυνάμεις και αποχρώσεις– ανήκει μόνον στα κόμματα.

Η θεμελιώδης, συνεπώς, διαφορά μεταξύ, αφενός μεν, των κομμάτων, αφετέρου δε άλλων συσσωματώσεων που ασκούν το δικαίωμα στη συλλογική οργάνωση και έκφραση (άρθρα 12 και 14 του Συντάγματος και αντίστοιχες διατάξεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου) είναι ότι μόνον τα κόμματα μετέχουν στη διαδικασία διεκδίκησης και άσκησης της εξουσίας κατά τρόπο ευθύ και άμεσο και άρα και στο σύστημα πολιτικής ευθύνης ενώπιον της κοινωνίας των πολιτών. Πολιτική ευθύνη δεν καταλογίζεται παρά μόνον στις εκλογές.

Μέσα σε μία σύγχρονη πολυφωνική κοινωνία όλες οι συσσωματώσεις και γενικότερα κάθε μορφή ατομικής ή συλλογικής έκφρασης ή δράσης είναι θεμιτές και ευπρόσδεκτες, χωρίς όμως αυτό να καταργεί τους ειδικότερους θεσμικούς ρόλους. Με τη σειρά τους όσα ατομικά ή συλλογικά υποκείμενα αναλαμβάνουν τους ρόλους αυτούς πρέπει και να μπορούν να τους διεκπεραιώσουν, δίνοντας στην κοινωνία την αίσθηση ότι αντιπροσωπεύεται πολιτικά με επάρκεια. Ο καθένας, συνεπώς, διεκδικεί και κερδίζει καθημερινά και στην πράξη το ρόλο του, αρκεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο συμβαίνουν όλα αυτά να είναι σαφές και διαφανές και να τελεί υπό τον «μετρήσιμο» έλεγχο των πολιτών. Και στη δημοκρατία το μόνο μετρήσιμο μέγεθος είναι η ψήφος. Αυτό δεν υποτιμά τη σημασία του πολιτικού κλίματος, την ύπαρξη

αντιδράσεων, την ανάγκη να διαμορφώνονται κάθε φορά οι ευρύτερες και σταθερότερες συναινέσεις. Όλα αυτά τελικώς επηρεάζουν την πρόθεση ψήφου και τον εκλογικό συσχετισμό δυνάμεων.

Αναδεικνύεται έτσι η βαθύτατη θεσμική και πολιτική ανισότητα που υπάρχει ανάμεσα σε συλλογικούς φορείς που διαχειρίζονται τα θέματα υπό συνθήκες πολιτικής ευθύνης, όπως τα κόμματα, και σε συλλογικούς φορείς που διεκδικούν κεντρικό πολιτικό ρόλο χωρίς να εκτίθενται σε εκλογικό έλεγχο.

7. Η ΜΕΤΑΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΕΤΑΚΟΜΜΑΤΙΚΗ

Το κόμμα ως μορφή πολιτικής οργάνωσης –παρότι πολλοί κάνουν λόγο για «κόμματα» ακόμη και στην κλασική αρχαιότητα– είναι συνυφασμένο με τη βιομηχανική κοινωνία και το αντιπροσωπευτικό σύστημα διακυβέρνησης: την ύπαρξη και τη λειτουργία του κοινοβουλίου. Αυτό ισχύει, όπως είδαμε, για όλες τις μορφές πολιτικών κομμάτων και για όλες τις ιστορικές διεργασίες που οδήγησαν στη συγκρότηση κομμάτων, είτε αυτά είναι φιλελεύθερα ή συντηρητικά αστικά κόμματα «στελεχών» είτε είναι εργατικά ή σοσιαλιστικά ή σοσιαλδημοκρατικά κόμματα «μαζών». Το ίδιο ισχύει και για τα κατάλοιπα του λεγόμενου κόμματος «νέου τύπου», που απετέλεσε επί δεκαετίες ολόκληρες το πρότυπο της οργάνωσης των κομμουνιστικών κομμάτων και επηρέασε, τελικώς, οργανωτικά όλα τα είδη κομμάτων.

Το επίμονο ερώτημα είναι αν η μεταβιομηχανική κοινωνία με τη διαστρωμάτωση και τις αποχρώσεις της και η κρίση της αντιπροσωπευτικότητας των πολιτικών κομμάτων είναι το προοίμιο μια νέας πολιτικής εποχής: μιας *μετακομματικής εποχής*. Η απάντησή μου είναι απερίφραστα: όχι. Μια κοινωνία των αποχρώσεων, που δύσκολα προσφέρει στους πολίτες την αίσθηση της κοινωνικής ένταξης, έχει ακόμη μεγαλύτερη ανάγκη από διαδικασίες πολιτικής σύνθεσης των αντιτιθέμενων συμφερόντων, προσεγγίσεων και προσδοκιών. Χωρίς πολιτική σύνθεση των κοινωνικών αιτημάτων είναι αδύνατο να διαφυλαχθεί η κοινωνική συνοχή.

Υπό την έννοια αυτή, η *υπεράσπιση και η διάσωση της πολιτικής είναι η πρώτη προϋπόθεση για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής*. Κανένα τοπικό ή μονοθεματικό ενδιαφέρον και καμία συνδικαλιστική προσέγγιση –έστω και νέου τύπου– δεν μπορεί να υποκαταστήσει την πολιτική ως διαδικασία σύνθεσης όλων αυτών των στοιχείων

σε ενιαίο και υπεύθυνο λόγο, που συγκροτεί μια αντίληψη για την εξουσία και την άσκησή της.

Αυτό ισχύει για κάθε αποσπασματική προσέγγιση που επιχειρεί να αντικαταστήσει ή να υποκαταστήσει την πολιτική θεώρηση των πραγμάτων με εμμονή στα «μικρής κλίμακας» τοπικά ή περιφερειακά ζητήματα, στο επίπεδο της γειτονιάς, της πόλης ή της περιφέρειας, ή με την εμμονή στις μονοθεματικές δραστηριότητες, όπως η οικολογία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, το γυναικείο ζήτημα κ.λπ. Όλες αυτές οι προσεγγίσεις φτάνουν στα όριά τους, όταν τίθενται τα μεγάλα και υπαρξιακά πολιτικά προβλήματα, που, εις πείσμα ορισμένων, εξακολουθούν να έχουν σημασία, όπως είναι οι μεγάλες επιλογές εξωτερικής πολιτικής, διεθνούς οικονομικής συνεργασίας, λειτουργίας του κράτους δικαίου και του κοινωνικού κράτους κ.λπ. Καμία μονοθεματική προσέγγιση δεν μπορεί να δώσει υπεύθυνη απάντηση για το Κυπριακό ή τις ελληνοτουρκικές σχέσεις ή τη συμμετοχή της χώρας στην ΟΝΕ και την προοπτική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ή για τη διαμόρφωση μιας δίκαιης και ισόρροπης φορολογικής και εισοδηματικής πολιτικής ή για το ζήτημα των συντάξεων ή του Εθνικού Συστήματος Υγείας κ.λπ.

Υπάρχει, άλλωστε, ένα ιστορικό μάθημα που δεν δικαιούμαστε να αγνοούμε αζημίως. Η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και το πρόβλημα του πολιτικού αυταρχισμού και της βάνανσης προσβολής των ανθρώπινων δικαιωμάτων σε πολλές χώρες του κόσμου δείχνει ότι η δημοκρατία ή είναι αντιπροσωπευτική δημοκρατία δυτικού τύπου ή δεν υπάρχει καθόλου. Κατά την ίδια λογική η προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων είναι αδύνατη εκτός δημοκρατικού πλαισίου.

Αυτή όμως η δημοκρατία είναι αδιανόητη χωρίς την ύπαρξη και τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων. Όπως, συνεπώς, η μεταβιομηχανική και μετανεωτερική εποχή δεν είναι ή πάντως δεν πρέπει να επιτρέψουμε να είναι μία μεταδημοκρατική εποχή, έτσι δεν είναι και μία μετακομματική εποχή.

8. ΚΟΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΜΕ

Ο ρόλος, όμως, και η πειστικότητα των κομμάτων έγινε μια πολύ πιο δύσκολη και περίπλοκη υπόθεση. Τα ζητήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν ως πολιτικά ζητήματα τα κόμματα είναι πολύ πιο λεπτά, απαιτούν πολύ περισσότερες πληροφορίες και πολύ πιο ειδικές και συγκεκριμένες απαντήσεις. Η υπεκφυγή και η

αοριστολογία, άλλωστε, είναι εκείνα που ενοχλούν και απωθούν τους πολίτες, οι οποίοι ενστικτωδώς αντιλαμβάνονται τις ανεπάρκειες και τις αδυναμίες του πολιτικού λόγου και των πολιτικών στελεχών παλαιού τύπου.

Στην τηλεοπτική και μετατηλεοπτική εποχή ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων βρίσκεται, μάλιστα, σε άμεση συνάρτηση με το ρόλο των μέσων ενημέρωσης. Όταν μια κοινωνία δεν συγκροτείται και δεν συντίθεται πολιτικά μέσα από τα κόμματα και τον πολιτικό τους λόγο, τότε το κενό καλύπτεται –όπως είπαμε– από τα μέσα ενημέρωσης ή όλους εκείνους που διατυπώνουν ευχερώς δημόσιο λόγο. Και μάλιστα χωρίς τον κίνδυνο να κληθούν να εφαρμόσουν αυτά που λένε και χωρίς να υπάγονται σε εκλογικές διαδικασίες αξιολόγησης, επιλογής ή απόρριψης.

IV. ΤΟ «ΑΝΟΙΧΤΟ» ΚΟΜΜΑ ΩΣ ΤΥΠΟΣ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

1. Η ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΤΩΝ ΣΥΜΒΑΤΙΚΩΝ ΤΥΠΩΝ ΚΟΜΜΑΤΟΣ

Το ερώτημα, λοιπόν, είναι αν το κόμμα, όπως έχει διαμορφωθεί ιστορικά ως ο βασικός θεσμός πολιτικής οργάνωσης και αντιπροσώπευσης, μπορεί να αντιμετωπίσει τα δεδομένα της μεταβιομηχανικής πολιτικής. Αν μπορεί, με άλλα λόγια, να υπερασπιστεί με αποτελεσματικότητα και πειστικότητα την πολιτική. Αν μπορεί να ανταποκριθεί στις αξιώσεις μιας πολιτικής à la carte. Αν μπορεί να «συνθέσει» πολιτικά μια κοινωνία των αποχρώσεων και των αντιφάσεων ή έστω ένα επαρκές τμήμα της. Αν μπορεί να κινηθεί μέσα στο νέο διεθνές και ευρωπαϊκό σκηνικό. Αν μπορεί να επιτελέσει τις καταστατικές λειτουργίες του και κυρίως αν μπορεί να τροφοδοτήσει και πάλι πολιτικά τη σύγχρονη αντιπροσωπευτική δημοκρατία και το κοινοβουλευτικό σύστημα, που οργανώνονται θεσμικά πάνω στη βασική παραδοχή –άλλοτε ρητή και άλλοτε έμμεση αλλά σαφέστατη– ότι τα κόμματα είναι οι δίαυλοι της πολιτικής αντιπροσώπευσης της κοινωνίας και τα βασικά συστατικά στοιχεία των αντιπροσωπευτικών και κοινοβουλευτικών θεσμών.

Οι συμβατικοί τύποι πολιτικών κομμάτων, ακόμη και οι πιο ευέλικτοι και ευρύχωροι, είναι προφανές ότι με δυσκολία ανταποκρίνονται πια στις ανάγκες αυτές. Άλλωστε ο τύπος κόμματος που κυριαρχεί είναι ένας: ο τύπος του μεικτού πολυσυλλεκτικού κόμματος, που έχει ισχυρό στελεχικό κορμό, υψηλό βαθμό επαγγελματοποίησης ως προς τα στελέχη του, σχετικά μεγάλο αριθμό μελών και μεγάλη, εξ αποτελέσματος, συνοχή, εφόσον ασκεί ή διεκδικεί σοβαρά την εξουσία – ακόμη και όταν είναι χαλαροί οι δεσμοί κομματικής πειθαρχίας.

Απαιτείται συνεπώς μία υπέρβαση των συμβατικών τύπων κόμματος, που θα μας οδηγήσει από το βιομηχανικό στο μεταβιομηχανικό κόμμα, σε έναν νέο τύπο κόμματος, που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «ανοιχτό» κόμμα, ικανό να ανταποκριθεί στις λειτουργίες που σημειώθηκαν μόλις προηγουμένως.

Προκαταρκτική, βέβαια, προϋπόθεση για τη διαμόρφωση ενός τέτοιου «ανοιχτού» κόμματος είναι η ικανότητά του να κινηθεί μέσα στο, λίγο ή πολύ, δεδομένο θεσμικό πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, μέσα σε ένα εξαιρετικά εκτεταμένο και «πανοπτικό» σύστημα επικοινωνίας και ενημέρωσης, μέσα

σε μία γενικευμένη δυσπιστία της κοινωνίας απέναντι σε οτιδήποτε χαρακτηρίζεται ως πολιτικό –παρότι χωρίς την πολιτική δεν συγκροτείται και δεν αποκτά αυτοσυνειδησία ούτε αυτή η ίδια η κοινωνία.

2. ΚΟΜΜΑ ΜΕ ΕΝΤΟΝΟ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΟ ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΜΟ

Σε σχέση με την κλασική τυπολογία των πολιτικών κομμάτων το «ανοιχτό» κόμμα είναι ένα κόμμα με έντονο οργανωτικό εκλεκτικισμό, το οποίο αντλεί στοιχεία από όλους τους τύπους κομματικής οργάνωσης που εμφανίστηκαν ιστορικά. Πρόκειται συνεπώς για ένα «μεικτό» κόμμα, που διαθέτει επαρκές (αλλά οργανωμένο με άλλο τρόπο) στελεχικό δυναμικό και μεγάλο αριθμό μελών. Το ίδιο συμβαίνει και ως προς τις εγγυήσεις που πρέπει να συντρέχουν για την οργανωτική και πολιτική συνοχή του κόμματος. Αυτή με τη σειρά της είναι προϋπόθεση της ικανότητας του κόμματος να διασφαλίζει συνθήκες κυβερνητικής σταθερότητας ή να ασκεί αξιόπιστα τον αντιπολιτευτικό του ρόλο –ανάλογα με τη θέση στην οποία βρίσκεται κάθε φορά.

3. ΚΟΜΜΑ ΜΕ ΕΞΩΣΤΡΕΦΗ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟ ΚΑΙ ΕΥΕΛΙΞΙΑ

Σε αντίθεση όμως με τις διάφορες συμβατικές εκδοχές του «βιομηχανικού» κόμματος, το «μεταβιομηχανικό» ανοιχτό κόμμα έχει, εξ ορισμού, εξωστρεφή προσανατολισμό. Δεν λειτουργεί ως κλειστή κοινωνία ή, πολύ περισσότερο, ως αντι-κοινωνία ή ως μηχανισμός κατάληψης της εξουσίας, αλλά ως πομπός πολιτικού λόγου και ως διαμεσολαβητής της πολιτικής αντιπροσώπευσης της κοινωνίας.

Ένα τέτοιο κόμμα με έντονα εξωστρεφή πολιτικά και επικοινωνιακά χαρακτηριστικά, που απευθύνεται σε πολίτες οι οποίοι διαθέτουν πλέον την πολυτέλεια της επιλογής à la carte, δεν μπορεί να είναι οργανωμένο με «φορντιστικό» τρόπο, δηλαδή με τρόπο ανάλογο προς την κλασική οργάνωση της βιομηχανικής εποχής. Πρέπει να είναι οργανωμένο με έναν τρόπο που να ανταποκρίνεται στις νέες αντιλήψεις για την οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας στο πλαίσιο της «νέας οικονομίας» και της κοινωνίας της πληροφορίας. Να είναι, δηλαδή, ένα κόμμα που έχει υψηλό βαθμό ευελιξίας, που ακολουθεί την αρχή της ολικής ποιότητας και

κινείται μέσα από τη λογική των δικτύων και των δικτυώσεων και όχι μέσα από τη λογική μιας «βαριάς» και αυστηρά ιεραρχικής οργανωτικής δομής.

Βέβαια οι επιλογές ως προς την οργανωτική φυσιογνωμία οποιουδήποτε κόμματος είναι πάντοτε επιλογές βαθύτατα πολιτικές και ιδεολογικές, δηλαδή επιλογές που συνδέονται με τους σκοπούς και τους στόχους του κόμματος. Τέτοιος δε στόχος για κάθε κόμμα είναι η ανάληψη και η άσκηση της πολιτικής εξουσίας χάριν ενός συγκεκριμένου, λίγο ή πολύ, προγράμματος που συνθέτει και κωδικοποιεί τόσο την ιδεολογική και πολιτική φυσιογνωμία όσο και τον πολιτικό λόγο του κόμματος.

4. ΝΕΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΙΚΩΝ ΣΤΕΛΕΧΩΝ

Ένα τέτοιο «ανοιχτό» μεταβιομηχανικό κόμμα πρέπει συνεπώς να διαθέτει σε *κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο*, επαρκή αριθμό πολιτικών στελεχών, νέου όμως τύπου: με ικανότητα πολιτικής σύνθεσης μέσα από έναν πληθωρισμό πληροφοριών, θεωριών, ιδεών, επεξεργασιών, προτάσεων, αιτημάτων, συμφερόντων και πιέσεων. «Σύνθεση» δεν σημαίνει ούτε «συμψηφισμός» ούτε «εξισορρόπηση» αντιθέσεων και αντινομιών, αλλά ικανότητα διατύπωσης, επί του κάθε συγκεκριμένου θέματος, μιας θέσης που ανάγεται τελικά σε μία δίκαιη και κοινωνικά ισορροπημένη αντίληψη για το γενικό συμφέρον. Τα κομματικά στελέχη αυτής της κατηγορίας πρέπει να είναι ικανά να επιτελέσουν την προγραμματική και επικοινωνιακή λειτουργία του κόμματος σε πολλά και διάφορα επίπεδα και προς διάφορες κατευθύνσεις: Αυτό αφορά τη σχέση με τον κρατικό μηχανισμό, τις πηγές πολιτικής πληροφόρησης, το επιστημονικό και τεχνοκρατικό δυναμικό, το ακροατήριο των κομματικών μελών, τις κοινωνικές ομάδες που έχουν –σε όσες περιπτώσεις κάτι τέτοιο ισχύει– προνομιακή σχέση πολιτικής αντιπροσώπευσης με το κόμμα, την οικονομία και τους δικούς της επικοινωνιακούς μηχανισμούς, το ευρύτερο κοινωνικό ακροατήριο και εν τέλει με το εκλογικό σώμα.

Όλα δε αυτά πρέπει να γίνονται τόσο εσωστρεφώς, για τις ανάγκες λειτουργίας του κόμματος ως βασικού *forum* πολιτικής συζήτησης και επεξεργασίας θέσεων, όσο και εξωστρεφώς. Αυτή όμως η εξωστρεφής λειτουργία διασταυρώνεται εκ των πραγμάτων με τη λειτουργία των μέσων μαζικής ενημέρωσης και, άρα, *προϋποθέτει την ικανότητα εκφοράς ενός πολιτικού λόγου* σοβαρού, υπεύθυνου, τεκμηριωμένου, μετριοπαθούς και «γενικής λήψης» και όχι ενός «κωδικοποιημένου», συμβατικού

λόγου, ενός «ξύλινου» λόγου, που λειτουργεί ως κομματική ιδιόλεκτος· αυτή είναι κατάλληλη για την αναγνώριση μιας κομματικής ταυτότητας, αλλά όχι για τη διεύρυνση του κοινωνικού και πολιτικού ακροατηρίου του κόμματος.

Είναι, τέλος, προφανές ότι αυτό το στελεχικό δυναμικό πρέπει να έχει την ικανότητα να στελεχώσει ανά πάσα στιγμή τον κρατικό μηχανισμό και να λειτουργήσει σε δύο διακεκριμένα επίπεδα, το καθένα από τα οποία έχει τους δικούς του κανόνες και τις δικές του αξιώσεις: το κομματικό και το κρατικό.

5. ΚΟΜΜΑ ΜΕ ΥΨΗΛΟ ΒΑΘΜΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΣΗΣ

Ένα μεταβιομηχανικό, όμως, κόμμα ανοιχτού τύπου δεν είναι, όπως τονίστηκε ήδη, κόμμα στελεχών, αλλά κόμμα που κινητοποιεί και ταυτόχρονα πείθει το *ευρύτερο δυνατό κοινωνικό ακροατήριο*. Ένα τέτοιο κόμμα πρέπει, συνεπώς, να διαθέτει τον *υψηλότερο δυνατό βαθμό εσωτερικής αποκέντρωσης*, έτσι ώστε οι οργανωτικές βαθμίδες της περιφέρειας, του νομού και του δήμου να διαθέτουν επαρκές περιθώριο πρωτοβουλιών και ουσιαστική αρμοδιότητα.

Είναι πραγματικά παράδοξο ο βαθμός αποκέντρωσης του κράτους και ο βαθμός ανάπτυξης της τοπικής αυτοδιοίκησης στη χώρα μας να είναι –παρά τα πολλά προβλήματα που υπάρχουν και είναι γνωστά– υψηλότερος από το βαθμό αποκέντρωσης των ίδιων των κομμάτων, με κριτήριο τη δυνατότητα ανάληψης πολιτικών πρωτοβουλιών που εκφράζουν το κόμμα σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Ο χαμηλός βαθμός αποκέντρωσης των ελληνικών πολιτικών κομμάτων οφείλεται βέβαια, εν πολλοίς, στον ενιαίο και συγκεντρωτικό χαρακτήρα του κράτους, με ό,τι αυτό συνεπάγεται ως προς την πολιτική νοοτροπία που καλλιεργείται και αναπαράγεται. Οφείλεται, όμως, και στην ίδια τη φύση του κόμματος ως μηχανισμού πολιτικής σύνθεσης και ενοποίησης επιμέρους τοπικών και κοινωνικών συμφερόντων, αλλά και ως μηχανισμού εξ ορισμού προσανατολισμένου προς τη διεκδίκηση της πολιτικής εξουσίας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται ως προς την «αποτελεσματικότητα» των διαφόρων οργανωτικών σχημάτων.

Άλλωστε, το συνηθέστερο επιχείρημα, αν όχι πρόσχημα, που χρησιμοποιείται για τη διατήρηση και την αναπαραγωγή αυτής της κατάστασης είναι η ανάγκη υπέρβασης τοπικών αντιθέσεων μεταξύ προσώπων ή τοπικιστικών προσεγγίσεων και

μαξimalισμών κατά τη διαμόρφωση και προβολή των προγραμματικών θέσεων του κόμματος σε περιφερειακό, νομαρχιακό και δημοτικό επίπεδο.

Είναι, όμως, προφανές ότι κάθε οργανωτικό σχήμα παράγει τα δικά του προβλήματα, τις δικές του δευτερογενείς αντιθέσεις και τη δική του νοοτροπία. Όπως η συγκεντρωτική διάρθρωση ενός κόμματος μειώνει εκ των πραγμάτων το βαθμό εσωκομματικής δημοκρατίας και ενισχύει το ρόλο των στελεχών του κεντρικού μηχανισμού, έτσι και η αποκεντρωμένη διάρθρωση καλλιεργεί διάφορες τοπικές ή τοπικιστικές αντιθέσεις. Το βασικό θεσμικό αντίβαρο με στόχο την ανατροπή ή έστω τον περιορισμό των φαινομένων αυτών είναι η διαφάνεια (με την έννοια της δημοσιότητας αλλά και της «προσβασιμότητας») των σχετικών κομματικών διαδικασιών.

Με δεδομένο, λοιπόν, τον σημαντικό πια ρόλο των περιφερειών ως βασικών επιπέδων κρατικής οργάνωσης, με δεδομένη τη νέα διάρθρωση της πρωτοβάθμιας και τη δημιουργία και την ενηλικίωση της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να συνεχιστεί η προβολή κλασικού τύπου ενστάσεων ως προς την εσωτερική αποκέντρωση των κομμάτων.

6. ΚΟΜΜΑ «ΨΗΦΙΑΚΟ»

Ως ειδική μορφή αποκέντρωσης πρέπει να θεωρείται πλέον η *ηλεκτρονική αποκέντρωση των κομμάτων*. Στην εποχή της κοινωνίας της πληροφορίας και της ψηφιακής οικονομίας δεν μπορεί παρά να προσαρμόζεται αναλόγως τόσο η οργανωτική δομή όσο και η καθημερινή λειτουργία ενός σύγχρονου μεταβιομηχανικού κόμματος. Τα κόμματα δεν μπορεί παρά να είναι και αυτά «ψηφιακά» κόμματα που κινούνται με άνεση στο διαδίκτυο και χρησιμοποιούν τις τεχνικές της κοινωνίας της πληροφορίας, όχι μόνον για να προσεγγίσουν το κοινωνικό τους ακροατήριο, αλλά και για να οργανώσουν νέες μορφές πολιτικής συμμετοχής.

Νέες μορφές πολιτικής συμμετοχής που είναι πολύ πιο απαιτητικές, καθώς βασίζονται στην ίδια την έννοια της πληροφορίας και της πληροφόρησης και έχουν πολύ εντονότερα διανοητικά χαρακτηριστικά. Αν στη νέα ψηφιακή οικονομία η κρίσιμη αξία είναι το νοητικό κεφάλαιο, κάτι ανάλογο συμβαίνει και στις διεργασίες πολιτικής συμμετοχής και πολιτικής αντιπροσώπευσης. Ο πολίτης της

μεταβιομηχανικής εποχής, δηλαδή της κοινωνίας της πληροφορίας, κινείται σε άλλο τεχνολογικό περιβάλλον, έχει άλλες δεξιότητες, άλλες απαιτήσεις και βρίσκεται αντιμέτωπος με άλλα προβλήματα (εργασιακά, πολιτισμικά, εκπαιδευτικά, ψυχολογικά κ.ο.κ.).

Ένα τέτοιο ψηφιακό κόμμα είναι κάθε άλλο παρά κόμμα «εικονικό». Η πραγματικότητα της νέας εποχής είναι βαθύτατα «πραγματική». Δεν έχουν γίνει ίσως αντιληπτές ακόμη σε όλη τους την έκταση οι νέες συνθήκες και οι νέες δυνατότητες. Σε σύντομο χρονικό διάστημα η καθημερινή αμφίδρομη επικοινωνία των κομματικών μελών θα είναι μία εύκολη και εφικτή κατάσταση. Αυτό θα μεταβάλει, όπως είναι προφανές, τις συνθήκες και τα ζητούμενα της επικοινωνιακής λειτουργίας του κόμματος, το οποίο θα πρέπει να λαμβάνει πολύ περισσότερο υπόψη του το σύνολο των στελεχών αλλά και των μελών του, καθώς εκμηδενίζεται ή –έστω– μειώνεται και ο παράγων «χρόνος» και ο παράγων «απόσταση».

Η έννοια της «επείγουσας» και «άμεσης» πολιτικής απόφασης μεταβάλλεται ριζικά. Εξίσου ριζικά μεταβάλλεται η πρακτική δυνατότητα διεξαγωγής του εσωκομματικού διαλόγου. Το κρισιμότερο, όμως, το γοητευτικότερο και το απαιτητικότερο είναι ότι παρέχεται η δυνατότητα πλήρους εξατομίκευσης των ερωτημάτων που τίθενται και που ζητούν μία πολιτική απάντηση. Μια απάντηση που πρέπει να διατηρεί τα πολιτικά (άρα τα καταρχήν δημόσια και συλλογικά) της χαρακτηριστικά, αλλά πρέπει να πείθει κάθε φορά στο συγκεκριμένο και ατομικό επίπεδο. *Το «ψηφιακό» κόμμα βρίσκεται έτσι αντιμέτωπο με τη δέσμη των προβλημάτων που θα θέσει για όλους τους αντιπροσωπευτικούς και κοινοβουλευτικούς θεσμούς η κοινωνία της πληροφορίας στην πλήρη της ανάπτυξη.*

7. ΚΟΜΜΑ–ΔΙΚΤΥΟ

Μέσα σε αυτή την, όχι πολύ μακρινή, προοπτική της «ψηφιακής» δημοκρατίας, που θα οδηγήσει όχι στην ακύρωση αλλά στην επαναξιολόγηση όλων των αντιπροσωπευτικών θεσμών και διαδικασιών, το κόμμα έχει ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα: *τη θεσμική του ευλυγισία.*

Παρότι τα κόμματα μετακινήθηκαν σταδιακά από την παρανομία στη δειλή αναγνώρισή τους, αρχικά στο επίπεδο του Κανονισμού της Βουλής και μετά του εκλογικού νόμου, για να καταλήξουν ως πανηγυρικά αναγνωρισμένοι συνταγματικοί

θεσμοί, διατήρησαν πάντοτε τον εν μέρει άτυπο χαρακτήρα τους. Και τον διατήρησαν γιατί πάντοτε ήθελαν να διαθέτουν έναν νομικά και, άρα, κρατικά ανέλεγκτο χώρο δράσης και λειτουργίας.

Αυτό οφείλεται σε λόγους ιστορικούς, σε επιφυλάξεις και αντανακλαστικά που ανάγονται σε παλιότερες εποχές, κατά τις οποίες υπήρχαν απαγορευμένα κόμματα (τέτοια βέβαια εξακολουθούν να υπάρχουν σε πολλές χώρες). Οφείλεται όμως και στο γεγονός πως γενετικό στοιχείο του κόμματος είναι ο «αντικρατικός» του χαρακτήρας, με την έννοια της δημιουργίας ενός παράλληλου προς το κράτος μηχανισμού, ικανού να οργανώσει την εκπροσώπηση ορισμένων κοινωνικών δυνάμεων και να διεκδικήσει την εξουσία είτε στο όνομα του λαού και του γενικού του συμφέροντος, είτε στο όνομα μιας συγκεκριμένης τάξης και της ιδιαίτερης ιστορικής της αποστολής.

Αυτός, λοιπόν, ο εν μέρει άτυπος και ατυποποίητος θεσμικός χαρακτήρας των πολιτικών κομμάτων τους προσδίδει μια ευελιξία και μια προσαρμοστικότητα στις νέες συνθήκες της μεταβιομηχανικής εποχής, πολύ μεγαλύτερη από αυτή που διαθέτουν τα συνταγματικά κείμενα και οι συνταγματικά τυποποιημένοι θεσμοί.

Το «ανοιχτό» συνεπώς κόμμα της μεταβιομηχανικής εποχής πρέπει να έχει τα καλύτερα δυνατά αντανακλαστικά και τη μεγαλύτερη δυνατή διορατικότητα από την άποψη αυτή. Και άρα πρέπει να είναι κόμμα αποκεντρωμένο, τόσο με τη συμβατική, όσο και με την «ψηφιακή» και ηλεκτρονική έννοια του όρου. Να είναι με άλλα λόγια ένα *κόμμα-δίκτυο*: δίκτυο οργανώσεων, δίκτυο στελεχών, δίκτυο πολιτών. Ένα τέτοιο κόμμα δίκτυο έχει και ευελιξία και διεισδυτικότητα. Οφείλει, όμως, να έχει και υψηλά αποθέματα «νοητικού κεφαλαίου», δηλαδή πολιτικού λόγου και προγραμματικών επεξεργασιών, μαζί με συλλογική ικανότητα αντίληψης και πολιτικής προσέγγισης καινοφανών καταστάσεων.

8. ΚΟΜΜΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

Ένα τέτοιο κόμμα-δίκτυο οργανώσεων, στελεχών και πολιτών διαμορφώνει τις κατάλληλες «υποδοχές» προκειμένου να συγκροτηθεί η σχέση του με την κοινωνία των πολιτών, η οποία και δι' αυτού διεκδικεί πάντοτε την έκφρασή της στο επίπεδο της πολιτικής κοινωνίας. Ένα τέτοιο κόμμα είναι κατ' ανάγκην και από τη φύση του

κόμμα των πολιτών, δηλαδή κόμμα μαζικό με βάση την κλασική τυπολογία του κομματικού φαινομένου.

Πρέπει συνεπώς να έχει οργανωτική διάρθρωση τέτοια που να επιτρέπει την ενεργό και ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών στο κομματικό γίνεσθαι και κατά τον τρόπο αυτό στο πολιτικό γίνεσθαι γενικότερα.

α. *Οι κομματικές οργανώσεις* (ενόψει και των όσων ήδη σημειώσαμε για το «ψηφιακό» κόμμα) πρέπει να διαθέτουν σαφή πολιτικά χαρακτηριστικά και να μπορούν να λειτουργήσουν ως *μικρά πολιτικά fora* που εφάπτονται πολύ περισσότερο με συγκεκριμένες και ουσιαστικές κομματικές αρμοδιότητες.

Για να διαφυλαχθούν και να συνυπάρξουν όλα αυτά τα στοιχεία, οι (βασικές) κομματικές οργανώσεις πρέπει να έχουν επαρκή αριθμό μελών και άρα ο αριθμός των οργανώσεων δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερος από τον αριθμό των δήμων ή των δημοτικών διαμερισμάτων στους μεγάλους δήμους. Μόνον έτσι διαμορφώνεται μια «κρίσιμη μάζα» μελών που μπορούν να λειτουργήσουν πολιτικά και όχι από αδράνεια ή μόνον ως εκλογικός μηχανισμός.

β. Ακόμη σημαντικότερη είναι, όμως, *η σχέση ανάμεσα στο «ανοιχτό» αυτό κόμμα που έχει το χαρακτήρα δικτύου και τις ποικίλες κοινωνικές οργανώσεις, τις οργανώσεις του κοινωνικού εθελοντισμού, τις μη κυβερνητικές οργανώσεις, συνδικαλιστικές και άλλες κ.ο.κ.*

Ο σεβασμός της «αυτονομίας» των κοινωνικών οργανώσεων είναι στην εποχή μας αυτονόητος ως δεδομένο στοιχείο μιας πολυφωνικής και ανεκτικής κοινωνίας, που όχι απλώς επιτρέπει, αλλά ενθαρρύνει και στηρίζει όλες τις μορφές συλλογικής οργάνωσης και έκφρασης. Άλλωστε, ο ίδιος ο ρόλος και τα ίδια τα καταγωγικά χαρακτηριστικά του κόμματος επιβάλλουν την κίνησή του σε ένα επίπεδο διαφορετικό από το επίπεδο των ποικίλων κοινωνικών συσσωματώσεων που εκφράζουν όψεις της κοινωνίας των πολιτών.

Από την άλλη, όμως, μεριά το κομματικό στέλεχος και το κομματικό μέλος, ως πλήρες οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό υποκείμενο, οφείλει να μετέχει στο κοινωνικό γίνεσθαι υπό πολλές και διάφορες ιδιότητες, όχι ως εκπρόσωπος του κόμματός του, αλλά ως σύνθετο και ενεργό κοινωνικό όν.

Διαμορφώνονται έτσι *οι προϋποθέσεις μιας ουσιαστικής και ενεργού σχέσης του «ανοιχτού» κόμματος με την κοινωνία, την ποικιλία και τις αντιφάσεις της*. Εναπόκειται στο κόμμα να συνθέσει και να συναιρέσει όλο αυτό το γίνεσθαι με έναν πολιτικό λόγο ουσιώδη, ειλικρινή και ελκυστικό. Πολιτικά και εκλογικά. Και, βέβαια,

με μία κυβερνητική και κοινοβουλευτική πρακτική ανάλογης ποιότητας ως κυβέρνηση ή ως αντιπολίτευση –ιδίως όταν πρόκειται για πολυσυλλεκτικά κόμματα με πλειοψηφική δυναμική. Κατά τον τρόπο αυτό το «ανοιχτό» κόμμα μπορεί να επανακτήσει τον ιδιαίτερο πολιτικό του ρόλο σε σχέση με τις ποικίλες συσσωματώσεις, τις μονοθεματικές ή άλλες οργανώσεις κ.ο.κ., στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε (I.5 και III.6).

V. ΤΟ ΠΑΣΟΚ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΓΙΝΕΙ ΕΝΑ «ΑΝΟΙΧΤΟ» ΚΟΜΜΑ;

1. ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΟ ΣΧΗΜΑ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ

Το οργανωτικό σχήμα του κόμματος είναι, λοιπόν, άρρηκτα συνδεδεμένο με την πολιτική και ιδεολογική του φυσιογνωμία. Άλλωστε μια τέτοια οργανωτική προσέγγιση –αν χρησιμοποιήσουμε την κλασική τυπολογία– θα την ονομάζαμε «προοδευτική» και «αριστερή».

Όλα αυτά έχουν, συνεπώς, ιδιαίτερη σημασία για ένα ευρωπαϊκού τύπου σύγχρονο σοσιαλιστικό κόμμα, που θέλει να διατηρεί και την κοινωνική του αντιπροσωπευτικότητα και την ιδεολογική και πολιτική του ευαισθησία και εγρήγορση και την πολυσυλλεκτική του ικανότητα.

Κάθε κόμμα έχει, βέβαια, τα αξιακά του προτάγματα, την παράδοσή του, την ιδιαίτερη αισθητική του, τους συμβολισμούς του. Κάθε κόμμα έχει τις προνομιακές του σχέσεις με κοινωνικές ομάδες και στρώματα που θεωρεί «ομάδες-στόχους» και με βάση αυτές διαμορφώνει τη δική του πολιτική και προγραμματική εκδοχή για το γενικό συμφέρον της κοινωνίας· και ιδίως για την κοινωνική συνοχή και αλληλεγγύη, εφόσον πιστεύει σε αυτά ή αναγκάζεται να τα προβάλλει για λόγους πολιτικής και εκλογικής στόχευσης. Δεν πρέπει, όμως, ποτέ να ξεχνάμε ότι η πολιτική αντιπροσώπευση, όπως και η πολιτική επικοινωνία, είναι σχέση. Λειτουργεί συνεπώς αμφίδρομα. Και οι πολίτες, ο λαός, η κοινή γνώμη, η κοινωνία (ανάλογα –όπως είπαμε και παραπάνω– με το πού πέφτει κάθε φορά το κέντρο βάρους) έχουν τα δικά τους κριτήρια και το δικό τους ασκημένο και αυστηρό αισθητήριο, που μπορεί να διακρίνει το αυθεντικό από το εικονικό, το ειλικρινές από το προσχηματικό, το ουσιαστικό και συγκεκριμένο από το τεχνητό και το επίπλαστο.

Η πολιτική είναι άλλωστε λόγος που μετατρέπεται σε πράξη και πράξη που μετασχηματίζεται σε λόγο. Το πεδίο της είναι, εν τέλει, πάντοτε το πεδίο της ανθρώπινης ζωής και της διεκδίκησης της βελτίωσής της. Αυτό είναι κάτι το βαθύτατα συμβολικό αλλά και το βαθύτατα πραγματικό.

2. Η ΕΥΕΛΙΞΙΑ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ

Το ΠΑΣΟΚ εισέρχεται στη νέα αυτή εποχή με σοβαρά συγκριτικά πλεονεκτήματα. Η κρατούσα, βέβαια, αντίληψη είναι πως το ΠΑΣΟΚ μειονεκτεί σε σχέση με τον μέσο όρο των ευρωπαϊκών σοσιαλιστικών ή σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, γιατί δεν έχει τη δική τους μακρά παράδοση, που συνδέεται με τη σταδιακή διαμόρφωση του βιομηχανικού μοντέλου ανάπτυξης. Υπό την έννοια αυτή το ΠΑΣΟΚ, σε σχέση με τα αδελφά του κόμματα των άλλων χωρών, κυρίως της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εμφανίζεται να έχει όσα διαρθρωτικά μειονεκτήματα εμφανίζεται να έχει και η ελληνική κοινωνία σε σχέση με το κλασικό ευρωπαϊκό πρότυπο ανάπτυξης.

Όπως, όμως, η ελληνική κοινωνία μπορεί (μέσα σε ένα μεταβιομηχανικό πλαίσιο) να μετατρέψει όλα τα διαρθρωτικά της μειονεκτήματα σε συγκριτικά πλεονεκτήματα, έτσι και το ΠΑΣΟΚ διαθέτει ζωτικά και καθοριστικά πλεονεκτήματα σε σχέση με άλλα συγγενή ευρωπαϊκά κόμματα.

Καταρχήν το ΠΑΣΟΚ συγκροτείται πολύ γρήγορα –από το 1977 και μετά– ως πολυσυλλεκτικό και πλειοψηφικό κόμμα, ικανό να εκφράσει πολιτικά ένα ευρύ φάσμα ανερχόμενων κοινωνικών δυνάμεων με συνεχώς αυξανόμενη πολιτική αυτοσυνειδησία.

Επιπλέον το ΠΑΣΟΚ διαθέτει το καίριο ιστορικό πλεονέκτημα της απορρόφησης – από το 1977 και πάντως από το 1981 και μετά– της μακράς κεντρικής παράδοσης μιας παράδοσης που σε άλλες χώρες εκφράζεται από μικρότερους ενδιάμεσους κομματικούς σχηματισμούς (π.χ. φιλελεύθερα κόμματα), οι οποίοι είναι εξαιρετικά κρίσιμοι για το σχηματισμό κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών ικανών να στηρίζουν κυβερνήσεις.

3. ΤΟ ΟΛΟΝ ΠΑΣΟΚ: ΠΟΛΥΣΥΛΛΕΚΤΙΚΟ ΑΛΛΑ ΟΧΙ ΟΥΔΕΤΕΡΟ

Αυτό είναι *το όλον ΠΑΣΟΚ*: ένας πολιτικός οργανισμός που εκπροσωπεί ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων, οι οποίες εκφράζουν τελικώς το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας, εκφράζουν δηλαδή μία δίκαιη και ισορροπημένη αντίληψη για την ανάπτυξη και τη συνοχή της κοινωνίας. Ένας πολιτικός οργανισμός που ξέρει –πρέπει να ξέρει– ότι *το πολυσυλλεκτικό δεν είναι πολιτικά ουδέτερο, αλλά πολιτικά πειστικό*.

Αυτό όμως το ΠΑΣΟΚ ούτε δεδομένο είναι ούτε στατικό. Διαμορφώνεται μέσα από την ικανότητα επικοινωνίας του με όλες αυτές τις δυνάμεις. Διαμορφώνεται,

δηλαδή, μέσα από τον πολιτικό του λόγο και την πολιτική του πρακτική, ιδίως όταν η πρακτική του αυτή είναι η κυβερνητική.

Η διάκριση μεταξύ της εκάστοτε κυβέρνησης και της εκάστοτε αντιπολίτευσης τείνει να γίνει η βασική πολιτική διάκριση στις μέρες μας και σε ορισμένες περιπτώσεις να υποκαταστήσει ιδεολογικού ή παραδοσιακού χαρακτήρα διαφοροποιήσεις. Πρόκειται ουσιαστικά για τη διαφοροποίηση ανάμεσα στο ρεαλισμό και την ευθύνη που συνεπάγεται η λήψη αποφάσεων και της ελευθεριότητας που επιτρέπει η απλή άσκηση πιέσεων ή κριτικής.

Θεμελιώδης, όμως, προϋπόθεση εξυγίανσης του πολιτικού πεδίου είναι η ακύρωση του φαινομένου αυτού: η διατύπωση δηλαδή ενός πολιτικού λόγου που τοποθετείται ενόψει των πραγματικών καταστάσεων και των αληθών συσχετισμών όχι μόνον από την εκάστοτε κυβέρνηση αλλά και από την εκάστοτε αντιπολίτευση.

4. ΟΙ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΕΣ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ

Το ΠΑΣΟΚ ήταν αυτό που στη μεταπολιτευτική περίοδο εισήγαγε και επέβαλε μια σειρά από μεγάλες οργανωτικές καινοτομίες, όπως η «αυτοοργάνωση» των πολιτών. Και τελικά διαμόρφωσε την ελληνική εκδοχή του μεικτού και ενιαίου τύπου κόμματος, το οποίο είναι μαζικό με κριτήριο τον αριθμό των κομματικών μελών, είναι κόμμα στελεχών με κριτήριο τον αριθμό και το ρόλο των κομματικών στελεχών, «επαγγελματικών» (κοινοβουλευτικών και εξωκοινοβουλευτικών) αλλά και εθελοντών, είναι κόμμα συνεκτικό και «πειθαρχημένο», που αποδεικνύει και επιβεβαιώνει την ικανότητά του όχι μόνον να διεκδικεί και να διαμορφώνει, αλλά και να διατηρεί την αυτόνομη κοινοβουλευτική πλειοψηφία ως θεμελιώδη προϋπόθεση της κοινοβουλευτικής σταθερότητας.

Αυτός ο τύπος κόμματος έχει –όπως ήδη είπαμε– αντλήσει πολλά στοιχεία από το λενινιστικής προέλευσης «κόμμα νέου τύπου», αλλά είναι προφανές ότι έχει άλλα –πολύ μεγαλύτερα– μεγέθη και απευθύνεται σε πολύ ευρύτερο κοινωνικό ακροατήριο, καθώς διέπεται από μια ιδεολογία περί γενικού συμφέροντος «πανοπτικής» και όχι ταξικής κοινωνικής στόχευσης. Άλλωστε, είναι προφανές ότι επηρέασε όλο το κομματικό φάσμα κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης. Και ιδίως την κομματική οργάνωση της Νέας Δημοκρατίας, που ούτε είχε, ούτε διεκδίκησε κάποια ιδεολογικού χαρακτήρα σχέση με μία αριστερή αντίληψη περί κόμματος.

Αυτή η οργανωτική φυσιognωμία βασίζεται στη συγκρότηση ενός ισχυρού κεντρικού μηχανισμού και, από ένα σημείο και μετά, μιας πολυπρόσωπης κοινοβουλευτικής ομάδας, στην ύπαρξη μιας ενεργού ή διεκδικούμενης σχέσης με τον κρατικό μηχανισμό υπό την ευρύτερη δυνατή έννοια του όρου, αλλά και στη λειτουργία ενός εκτεταμένου δικτύου πρωτοβάθμιων (τοπικών ή κλαδικών με την έννοια του «χώρου δουλειάς») κομματικών οργανώσεων. Πρόκειται για το οργανωτικό ομόλογο του «καθολικού» ριζοσπαστισμού, που διέκρινε τον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ στην πρώτη περίοδο της μεταπολίτευσης.

Είναι προφανές και στην περίπτωση αυτή ότι η οργανωτική φυσιognωμία ενός κόμματος είναι συναρτημένη με την πολιτική και ιδεολογική του φυσιognωμία. Ένα κόμμα, λοιπόν, που επαγγέλλεται μία πολιτική προσαρμοσμένη στις συνθήκες της μεταβιομηχανικής κοινωνίας της πληροφορίας πρέπει να προτάσσει και μία αντίστοιχη οργανωτική μορφή. Ένα κόμμα στον πολιτικό λόγο του οποίου κυριαρχεί το «ψηφιακό» φαινόμενο και ό,τι άλλο χαρακτηρίζει τη μεταβιομηχανική εποχή δεν μπορεί παρά να οργανώνεται και με ανάλογο τρόπο.

Όσο είναι, επομένως, ζωτικό για ένα σύγχρονο ευρωπαϊκό σοσιαλιστικό κόμμα να αρθρώσει έναν ζωντανό, ευαίσθητο και εφαρμόσιμο πολιτικό λόγο, άλλο τόσο επιβάλλεται να επεξεργαστεί ένα νέο και (πάλι) «ριζοσπαστικό» οργανωτικό σχήμα, που μπορεί να διασφαλίσει μία άλλου τύπου πολιτική επικοινωνία με τους πολίτες.

Έχει, άρα, ιδιαίτερη σημασία να είναι το ΠΑΣΟΚ αυτό που θα θέσει και πάλι επί τάπητος το ζήτημα της κομματικής οργάνωσης και των κομματικών λειτουργιών από την οπτική γωνία του «ανοιχτού» κόμματος. Και μπορεί εύκολα να μετασχηματιστεί το ίδιο σε «ανοιχτό» κόμμα αξιοποιώντας το στελεχικό του δυναμικό, παλιό και νέο, κάνοντας γενναία βήματα προς την κατεύθυνση της εσωκομματικής αποκέντρωσης σε περιφερειακό και νομαρχιακό επίπεδο, αρθρώνοντας ένα δίκτυο οργανώσεων πολιτών και ενσωματώνοντας τα νέα δεδομένα της ψηφιακής εποχής στην οργανωτική του δομή.

Το ΠΑΣΟΚ έχει, πιστεύω, και την ικανότητα και τη διορατικότητα να αναπτύξει και να εφαρμόσει, πρώτο αυτό, στη χώρα μας όλα τα χαρακτηριστικά του «ανοιχτού» κόμματος: τον οργανωτικό εκλεκτικισμό, που θα του επιτρέπει να είναι κόμμα μαζικό, κόμμα ικανών και επαρκών στελεχών, κόμμα εξουσίας, κόμμα πολυσυλλεκτικό, κόμμα με μεγάλη επικοινωνιακή εμβέλεια και εξωστρεφή προσανατολισμό, κόμμα εσωτερικά αποκεντρωμένο με ισχυρούς και ανθεκτικούς

δεσμούς με όλες τις περιφέρειες, όλους τους νομούς και όλους τους δήμους της χώρας, κόμμα «ψηφιακό», κόμμα με μεγάλο δίκτυο οργανώσεων πολιτών.

Ο μετασχηματισμός αυτός δίνει άλλες δυνατότητες στο στελεχικό, κοινωνικό και πολιτικό, δυναμικό που είναι συνδεδεμένα με το ΠΑΣΟΚ και εν μέρει αργεί, γιατί δεν έχει πάντοτε την ευκαιρία και τη δυνατότητα να αναδείξει ή έστω να δοκιμάσει τις ικανότητες και τις αντοχές του σε μία ανοιχτή κοινωνική διεργασία.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ: Η ΘΕΣΗ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΗ ΣΕ ΕΝΑ «ΑΝΟΙΧΤΟ» ΚΟΜΜΑ

1. ΤΟ ΚΛΑΣΙΚΟ ΔΙΠΟΛΟ: ΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΝΤΟΛΗ

Μία ιδιαίτερη και πολύ σημαντική όψη της κρίσης του κομματικού φαινομένου –και άρα ένα εξίσου σημαντικό ζήτημα στο οποίο καλείται να απαντήσει το «ανοιχτό» κόμμα είναι η θέση και ο ρόλος του βουλευτή. Στην κρίση, άλλωστε, του ρόλου του βουλευτή εξετομικεύεται και υποστασιοποιείται με τον πιο εύληπτο και σαφή τρόπο η κρίση της πολιτικής και ιδίως η κρίση της πολιτικής αντιπροσώπευσης.

Ο βουλευτής, το εκλεγμένο μέλος του συλλογικού αντιπροσωπευτικού οργάνου η σύνθεση του οποίου ανανεώνεται περιοδικά μέσω εκλογών, προηγείται, βέβαια, ιστορικά του κομματικού φαινομένου. Άλλωστε, το ίδιο το κόμμα ως μορφή πολιτικής οργάνωσης –τουλάχιστον το «αστικής» καταγωγής κόμμα– προκύπτει, όπως είναι γνωστό, μέσα από την ανάγκη συνεργασίας και ομαδοποίησης των εκλεγμένων αντιπροσώπων. Υπό την έννοια αυτή, η κοινοβουλευτική ομάδα είναι το πρώτο κομματικό μόρφωμα και όργανο. Αντίστροφα, στα συνδικαλιστικής και γενικότερα στα μη κοινοβουλευτικής καταγωγής αριστερά ιδίως κόμματα, ο βουλευτής και η κοινοβουλευτική ομάδα βρίσκουν αργότερα και εκ των πραγμάτων τον θεσμικό και πολιτικό τους ρόλο. Άλλωστε, στο κοινοβουλευτικό σύστημα η κυβέρνηση στηρίζεται στην εμπιστοσύνη της Βουλής και άρα στην ψήφο των βουλευτών, ενώ στη σύνθεσή της μετέχουν κυρίως και κατά βάση βουλευτές.

Ο προβληματισμός, νομικός και πολιτικός, για τη θέση του βουλευτή σε σχέση με το κόμμα του, και πιο συγκεκριμένα σε σχέση με την κοινοβουλευτική του ομάδα είναι γνωστός και κλασικός. Κινείται δε συνήθως ανάμεσα σε δύο πόλους: αφενός μεν την κομματική πειθαρχία, που απορρέει από την κομματική ένταξη και άρα από το γεγονός ότι η εκλογή του βουλευτή είναι παρακολούθημα της υπερψήφισης του κόμματος, αφετέρου δε το δικαίωμα της κατά συνείδηση γνώμης και ψήφου του βουλευτή, η οποία συγκροτεί τον πυρήνα της λεγόμενης ελεύθερης εντολής, πάνω στην οποία οικοδομείται ιστορικά –με ελάχιστες αποκλίσεις, συνήθως ιδιόμορφες και τελείως προσωρινές– το θεσμικό μοντέλο του αντιπροσωπευτικού συστήματος.

2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΗ ΣΕ ΚΡΙΣΗ

Η πραγματικότητα, όμως, στην αυγή του 21ου αιώνα υπερβαίνει κατά πολύ αυτόν τον σχετικά απλό θεωρητικό προβληματισμό. Ο βουλευτής στα περισσότερα ευρωπαϊκά κοινοβουλευτικά κόμματα –για να εστιάσουμε την προσοχή μας σε δεδομένα συγκρίσιμα προς τα ελληνικά– βλέπει να κυριαρχεί ασάφεια και αμηχανία ως προς το ρόλο του σε σχέση με το ίδιο το κοινοβούλιο, τις αρμοδιότητες και τη λειτουργία του, σε σχέση με το κόμμα και τις εσωτερικές του λειτουργίες, σε σχέση με την εκτελεστική εξουσία, σε σχέση με τα περιφερειακά όργανα του κράτους, σε σχέση με την τοπική αυτοδιοίκηση πρώτου και δεύτερου βαθμού, σε σχέση με τα μέσα ενημέρωσης, σε σχέση με τους πολίτες (τόσο τους εκλογείς της εκλογικής του περιφέρειας όσο και με όσους συνθέτουν την ευρεία κοινή γνώμη σε εθνικό επίπεδο) κ.ο.κ.

Άλλωστε, ο όρος «βουλευτής» αποδίδει μία πολύ συγκεκριμένη νομική ιδιότητα, αλλά πολλές και ποικίλες πολιτικές καταστάσεις –και αυτό είναι η γοητεία και η ουσία του δημοκρατικού πολιτεύματος: οι βουλευτές είναι πρόσωπα διαφορετικής επαγγελματικής, κοινωνικής και οικονομικής θέσης, πρόσωπα με διαφορετικές δεξιότητες, πρόσωπα με διαφορετική θέση στην κομματική «ιεραρχία», πρόσωπα με διαφορετικές δυνατότητες πρόσβασης στα μέσα ενημέρωσης, έτσι ώστε άλλοι μιν να κινούνται κυρίως σε τοπικό ή περιφερειακό και άλλοι σε εθνικό επίπεδο κ.ο.κ.

Όλες αυτές οι διαφοροποιήσεις εμπλουτίζουν τις κοινοβουλευτικές, κομματικές και γενικότερα τις πολιτικές διεργασίες, αλλά το πρόβλημα του θεσμικού ρόλου του βουλευτή εξακολουθεί να υπάρχει, ιδίως στα κοινοβουλευτικά συστήματα διακυβέρνησης, στα οποία η εξάρτηση της κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη της Βουλής και η στελέχωσή της με έναν σημαντικό, κάθε φορά, αριθμό βουλευτών δημιουργεί ένα πρόβλημα πολιτικού ρόλου για τους υπολοίπους –ενόψει και των όσων ήδη σημειώθηκαν για τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους. Όταν, μάλιστα, συμβαίνει –όπως στη χώρα μας– το κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης να λειτουργεί υπό την πλειοψηφική του εκδοχή, με μονοκομματικές, αυτοδύναμες και σταθερές κυβερνήσεις και το κομματικό σύστημα να είναι διπολικό και να κυριαρχείται από δύο μεγάλα κόμματα εξουσίας, η κατάσταση είναι από τη φύση της πολύ «ιεραρχημένη» και «συμπαγής» και αυτό περιορίζει ακόμη περισσότερο τον πολιτικό ρόλο του μέσου βουλευτή.

3. Η ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ: ΝΕΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ

Με την αναθεώρηση του Συντάγματος δίνεται η ευκαιρία να γίνουν μία σειρά από παρεμβάσεις που μπορούν να δημιουργήσουν τις συνταγματικές προϋποθέσεις για την αναβάθμιση της πολιτικής θέσης του βουλευτή καταρχήν ως προς αυτή καθ' εαυτή τη συμμετοχή του στη λειτουργία του κοινοβουλίου και την άσκηση του νομοθετικού και ελεγκτικού έργου της Βουλής.

Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από τη σημαντική αναβάθμιση του ρόλου και των αρμοδιοτήτων των *κοινοβουλευτικών επιτροπών*, οι οποίες αποκτούν πλέον ουσιώδεις νομοθετικές και ακόμη περισσότερες ελεγκτικές αρμοδιότητες, με την αναθεώρηση της δέσμης των άρθρων 66-79 του Συντάγματος, που θα προκαλέσει στη συνέχεια την ανάλογη αναθεώρηση του Κανονισμού της Βουλής.

Τώρα που το νομοθετικό έργο θα συντελείται κυρίως και κατά βάση στο επίπεδο των κοινοβουλευτικών επιτροπών, είναι προφανές ότι αναβαθμίζεται και καθίσταται ουσιαστικός και κρίσιμος ο ρόλος όλων των μελών των επιτροπών για τα θέματα που εμπíπτουν στην αρμοδιότητα της κάθε επιτροπής. Ο λόγος τους αποκτά ιδιαίτερο και πρακτικό βάρος και αυτό δεν θα επηρεάσει μόνον την κοινοβουλευτική διαδικασία συζήτησης των σχεδίων και προτάσεων νόμων, αλλά και την προκοινοβουλευτική διαδικασία προετοιμασίας και κατάρτισης των σχεδίων νόμων από τα αρμόδια υπουργεία. Οι βουλευτές που δεν θα έχουν μετάσχει και πεισθεί στο στάδιο αυτό για τη σκοπιμότητα και την ορθότητα των ρυθμίσεων θα είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικοί στη συνέχεια.

Η κατανομή των βουλευτών στις έξι διαρκείς επιτροπές και στη συνέχεια η κατανομή των μελών κάθε επιτροπής στα υπουργεία (π.χ. κοινοβουλευτικοί τομείς εργασίας για το ΠΑΣΟΚ ή ομάδες κοινοβουλευτικού έργου για τη Νέα Δημοκρατία) που εμπíπτουν στο πεδίο της κάθε επιτροπής είναι φυσικά μια πολύ παλιά και κλασική μέθοδος οργάνωσης του κοινοβουλευτικού έργου των κομμάτων. Τώρα, όμως αποκτά πολύ πιο απλό και κρίσιμο περιεχόμενο. Και μπορεί να επιτρέψει την ανάδειξη του πολιτικού ρόλου κάθε βουλευτή ατομικά, εφόσον του ανατίθεται ένα, έστω περιορισμένης έκτασης, αντικείμενο κοινοβουλευτικής και «κεντρικής» πολιτικής δράσης. Ιδιαίτερη, μάλιστα, σημασία έχει αυτό το αντικείμενο να μην προσδιορίζεται «διοικητικά» με βάση τις «κάθετα» οργανωμένες αρμοδιότητες των

υπουργείων και των αυτοτελών γενικών γραμματειών, αλλά «πολιτικά» και άρα «οριζόντια», έτσι ώστε η κοινή γνώμη να αντιλαμβάνεται την πολιτική ουσία ορισμένων επιλογών στις οποίες εμπλέκονται περισσότερα υπουργεία.

Το ίδιο μπορεί πλέον να γίνει και ως προς την άσκηση του κοινοβουλευτικού ελέγχου, καθώς και αυτός μπορεί πια να οργανωθεί κατά ένα ακόμη μεγαλύτερο μέρος στο επίπεδο των διαρκών επιτροπών. Όχι μόνο με τους ως τώρα γνωστούς από τον Κανονισμό της Βουλής τρόπους, αλλά και με την υποβολή ερωτήσεων και επερωτήσεων ενώπιον των επιτροπών, με την εισαγωγή ακόμη πιο «ευέλικτων» μορφών ελέγχου, όπως οι ελεύθερες προφορικές ερωτήσεις προς κάθε υπουργό για όλα τα θέματα της αρμοδιότητάς του κ.λπ.

Αν σε αυτά προστεθούν οι ακροάσεις, οι συζητήσεις ενημερωτικού χαρακτήρα, η δυνατότητα σύνταξης εκθέσεων και πορισμάτων κ.ο.κ., τότε το πεδίο γίνεται ενδιαφέρον και μπορεί να γίνει και γόνιμο. Ιδίως αν όλα τα μεγάλα πολιτικά ζητήματα που τελούν υπό μελέτη (π.χ. εργασιακές σχέσεις, κοινωνικοασφαλιστικό σύστημα, μέλλον της Ευρώπης και συμμετοχή της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση) μελετηθούν παράλληλα και στο επίπεδο της εκτελεστικής εξουσίας αλλά και στο επίπεδο της Βουλής, έτσι ώστε η μία προσέγγιση να συμπληρώνει και να ελέγχει την άλλη.

4. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΗ ΣΕ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΚΑΙ ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Ο σαφής διαχωρισμός των πεδίων αφενός μεν των βουλευτών κάθε περιφέρειας, αφετέρου δε των νομαρχών και δημάρχων (κάτι που γίνεται και στο άρθρο 56 παρ. 3 του Συντάγματος για τα κωλύματα εκλογιμότητας) θα βοηθήσει στη διαμόρφωση μιας πιο ουσιαστικής και παραγωγικής σχέσης των βουλευτών κάθε ελάσσονος (νομαρχιακής) αλλά και μείζονος περιφέρειας με τα αντίστοιχα περιφερειακά όργανα του κράτους (Περιφερειακό Συμβούλιο, Γενικός Γραμματέας Περιφέρειας), αλλά και με τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού. Έτσι θα είναι εφικτός αφενός μεν ο πραγματικός κοινοβουλευτικός έλεγχος της τοπικής αυτοδιοίκησης, αλλά και της κυβέρνησης ως προς τις σχέσεις της με την τοπική αυτοδιοίκηση (με προσθήκη σχετικής διάταξης στο άρθρο 102 του Συντάγματος), αφετέρου δε η αποτελεσματικότερη κοινοβουλευτική και πολιτική υποστήριξη των θέσεων και των θεμάτων κάθε περιφέρειας.

Όλα αυτά ασκούν ουσιώδη επιρροή στη διαμόρφωση της θέσης του βουλευτή μέσα στο οργανωτικό σχήμα ενός «ανοιχτού» μεταβιομηχανικού κόμματος, όπως προσπαθούμε να το περιγράψουμε εδώ.

Τα κοινοβουλευτικά στελέχη ενός τέτοιου κόμματος πρέπει να είναι σε θέση να επιτελέσουν στον υψηλότερο δυνατό βαθμό τις πολιτικές και επικοινωνιακές λειτουργίες που είδαμε προηγουμένως (υπό IV). Εξίσου σημαντικός μπορεί να είναι ο ρόλος των βουλευτών και ως προς τη διασφάλιση της εσωτερικής οργανωτικής αποκέντρωσης του κόμματος. Η ενεργός συμμετοχή των βουλευτών στα δημοτικά, νομαρχιακά και περιφερειακά όργανα του κόμματός τους, δίνει πρόσθετο βάρος στα όργανα αυτά και τα καθιστά ουσιαστικές βαθμίδες άσκησης πολιτικής. Αυτοί είναι άλλωστε οι αρμοί που διασφαλίζουν τη σχέση του κόμματος και με την ίδια την κοινωνία των πολιτών, προκειμένου το κόμμα να λειτουργεί στον ίδιο τον πυρήνα του ως *κόμμα των πολιτών*.

Το «ανοιχτό» μεταβιομηχανικό κόμμα προϋποθέτει, συνεπώς, έναν πιο «ανοιχτό» και ενεργητικό ρόλο για το βουλευτή, στο πρόσωπο του οποίου πρέπει να είναι εμφανής αυτή η νέα αντίληψη για την πολιτική και για τη σχέση κόμματος και κοινωνίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ

Η διεθνής βιβλιογραφία για το κομματικό φαινόμενο είναι, βέβαια, αχανής. Νομίζω, όμως, ότι έχει νόημα να σημειώσω εδώ ορισμένες βασικές επιλογές και προτιμήσεις μου· όχι τόσο ως ένδειξη για όσους θέλουν να ασχοληθούν βαθύτερα με τα θέματα αυτά, όσο ως δήλωση των δικών μου οφειλών και προτιμήσεων. Επειδή το κείμενο αυτό θέλει να έχει το χαρακτήρα πολιτικής παρέμβασης, δίνω έμφαση στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία με ορισμένες αναπόφευκτες –λόγω της σημασίας που έχουν για τη σχετική επιστημονική συζήτηση– εξαιρέσεις.

1. Τρία θεωρώ ότι είναι τα βασικά έργα στη βιβλιογραφία για το κομματικό φαινόμενο γενικά και ιδίως για την έννοια, τις ιστορικές διεργασίες γένεσης, την τυπολογία και τις λειτουργίες των πολιτικών κομμάτων. Τα δύο πρώτα, μάλιστα, είχαν κυκλοφορήσει στις αρχές, ενώ το τρίτο στο μέσον του 20ού αιώνα. Ο MOISEI OSTROGORSKI δημοσίευσε το κλασικό πια βιβλίο του *La démocratie et les partis politiques* το 1903 (παρότι το βιβλίο γράφτηκε στα γαλλικά, η αγγλική του έκδοση είχε κυκλοφορήσει έναν χρόνο νωρίτερα)· τώρα προσιτή είναι η έκδοση του 1979 (με μία πολύ ενδιαφέρουσα εισαγωγή του P. Rosanvallon). Το θεμελιώδες βιβλίο του Π. ΜΙΧΕΛΣ, *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη δημοκρατία: έρευνες γύρω από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου*, υπάρχει πλέον στα ελληνικά (εκδόσεις Γνώση, 1997, εκδοτική επιμέλεια Π. Κονδύλης, μετάφραση Γ. Ανδρουλιδάκης). Πρόκειται για ένα βιβλίο που κυκλοφόρησε σε Α΄ έκδοση στα γερμανικά το 1910 και σε Β΄ έκδοση το 1925. Αυτό που εντυπωσιάζει είναι η έντονη «επικαιρότητα» των περισσότερων αναλύσεων του Μίχελς και η «ασφυκτική» τεκμηρίωσή τους με πυκνές αναφορές όχι μόνο στη σχετική θεωρητική βιβλιογραφία, αλλά και σε κομματικά κείμενα και αρχεία που αναφέρονται σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Τρίτο κατά σειρά κλασικό έργο για το κομματικό φαινόμενο, που επηρέασε τον κύκλο του μεταπολεμικού θεωρητικού προβληματισμού είναι το έργο του M. DUVERGER, *Les partis politiques*, Librairie Armand Colin (Α΄ έκδοση 1951· παραπέμπω στην έκδοση του 1976).

Στα τρία αυτά έργα πρέπει, νομίζω, να προστεθεί το βασικό συλλογικό έργο που εκδόθηκε από τους J. LAPALOMBARA και M. WEINER, *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press (Α΄ έκδοση 1966· παραπέμπω στην έκδοση

του 1969). Για τον τρέχοντα προβληματισμό ως προς την κρίση αντιπροσώπευσης στην Ευρώπη, βλ. τον συλλογικό τόμο J. HAYWARD (επιμ.), *The Crisis of Representation in Europe*, West European Politics 18, 1995· και ως προς τα οργανωτικά διλήμματα των κομμάτων R. KATZ & R. MAIR (επιμ.), *How Parties Organize. Change and Adaptation in Party Organization in Western Democracies*, 1994.

Ιδιαίτερα χρήσιμη και χρηστική είναι η συλλογή σχετικών επιστημονικών κειμένων που επιμελήθηκε ο J. CHARLOT, *Les partis politiques*, Armand Colin, 1971, στην οποία νομίζω ότι συμπυκνώνεται όλος ο ως τότε θεωρητικός προβληματισμός.

Τη σχετική θεωρητική συζήτηση μέχρι τη δεκαετία του '80 παρουσιάζει με συστηματικό τρόπο ο R. G. SCHWARTZENBERG στο βιβλίο του *Sociologie politique*, 1977, το οποίο κυκλοφόρησε στα ελληνικά το 1984 (Παρατηρητής) υπό τον τίτλο *Πολιτική κοινωνιολογία* σε δύο τόμους. Ο τόμος II είναι στο μεγαλύτερο μέρος του αφιερωμένος στο κομματικό φαινόμενο και στο κομματικό σύστημα. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός πως ήδη από τη δεκαετία του '70 αρχίζει να εντείνεται ο προβληματισμός για τις μορφές πολιτικής οργάνωσης και έκφρασης της μεταβιομηχανικής κοινωνίας.

Από την πολύ μεγάλη πια βιβλιογραφία που είναι διαθέσιμη και στα ελληνικά θα ήθελα να μνημονεύσω χωριστά το βιβλίο του ΟΥ. ΤΣΕΡΟΝΙ, *Θεωρία του πολιτικού κόμματος*, Παρατηρητής, 1986, ενώ από το έργο του Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ, την ανάλυσή του για το «κυρίαρχο μαζικό κόμμα» στο βιβλίο του *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, Θεμέλιο, 1978, σελ. 334 επ. Ιδιαίτερα επίσης πρέπει να αναφερθεί, από τα διαθέσιμα στα ελληνικά έργα του Μ. WEBER, το βιβλίο του *Εθνοτικές σχέσεις και πολιτικές κοινότητες*, Κένταυρος, 1997, ιδίως σελ. 129 επ.

Από τη σχετική ελληνική βιβλιογραφία στο πεδίο της πολιτικής επιστήμης θα σημειώσω τη διατριβή του Η. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων 1946-1964*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2000³, και το βιβλίο του Μ. ΣΠΟΥΡΔΑΛΑΚΗ, *Για τη θεωρία και τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων*, Εξάντας, 1990 (βλ. και του ίδιου, *Κόμμα-Κράτος-Κοινωνία: νέες τάσεις μιας παλιάς και δύσκολης σχέσης, Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου*, 1997, σελ. 65 επ.)· και από τα έργα του Θ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ το βιβλίο του *Τα πολιτικά κόμματα. Θεωρητική προσέγγιση*, Ροές, 1988. Χρήσιμη είναι η συλλογή που επιμελήθηκαν οι Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ & Μ. ΣΠΟΥΡΔΑΛΑΚΗΣ, *Τα καταστατικά των πολιτικών κομμάτων (εισαγωγή-κείμενα-βιβλιογραφία-ευρετήριο)*,

Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1994. Βλ. επίσης Η. ΚΑΤΣΟΥΛΗ & Γ. ΡΑΣΚΕ (επιμ.), *Τα πολιτικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης*, Α' τόμος, 1988.

Για την προδικτατορική περίοδο, αλλά και γενικότερα για την εξέλιξη του κομματικού φαινομένου στην Ελλάδα θεμελιώδες είναι, βέβαια, το έργο του J. MEYNAUD, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Μπάυρον, 1974, και του ίδιου, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, Μέρος Β': Η βασιλική εκτροπή από τον κοινοβουλευτισμό του Ιουλίου του 1965*, Μπάυρον, 1974. Πρόκειται για τα πρώτα ίσως κείμενα εφαρμοσμένης πολιτικής επιστήμης που κυκλοφόρησαν στα ελληνικά. Για τη μεταδικτατορική περίοδο και ιδίως για την κρίσιμη δεκαετία του '80 βλ. Χ. ΛΥΡΙΝΤΖΗ & Η. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟ (επιμ.), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80. Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, 1990.

Τα τελευταία χρόνια χάρις στον Δ. Θ. Τσάτσο, το κομματικό φαινόμενο έχει βρεθεί στο κέντρο της προσοχής της συνταγματικής θεωρίας. Τελείως ενδεικτικά πρέπει να αναφερθούν δύο συλλογικοί τόμοι: D. TSATSOS, D. SCHEFOLD & H.-P. SCHNEIDER (επιμ.), *Parteinrecht im europäischer Vergleich. Die Parteien in den demokratischen Ordnungen der Staaten der Europäischen Gemeinschaft*, Nomos Verlagsgesellschaft, 1990, και D. TSATSOS (επιμ.), *Parteienfinanzierung im europäischen Vergleich*, 1992.

Από τη σχετική ελληνική βιβλιογραφία βλ. τη διατριβή του Γ. Ζ. ΔΡΟΣΟΥ, *Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1982, και το βοήθημα του Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Δίκαιο των πολιτικών κομμάτων*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1994, καθώς και Θ. ΞΗΡΟ, *Τα οικονομικά των πολιτικών κομμάτων στα καταστατικά τους*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1995.

Στο κρίσιμο ζήτημα της εσωκομματικής δημοκρατίας είναι αφιερωμένο το βιβλίο του Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΥ, *Η ενδοκομματική αντιπολίτευση ως πρόβλημα του συνταγματικού δικαίου*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1983, και οι διατριβές των Π. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, *Ενδοκομματική δημοκρατία και Σύνταγμα. Συμβολή στις πολιτικές προϋποθέσεις και στην ερμηνεία του Συντάγματος*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1987, και Δ. ΖΑΚΑΛΚΑ, *Το αίτημα για εσωκομματική δημοκρατία μεταξύ συνταγματικής επιταγής και πολιτικής πραγματικότητας*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1996.

Στη θέση του βουλευτή και το ρόλο των κοινοβουλευτικών ομάδων αναφέρονται τα βιβλία των Π. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, *Τα δικαιώματα των βουλευτών. Βουλή των βουλευτών ή Βουλή των κοινοβουλευτικών ομάδων*, τ. Α', Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1993, και Ξ. Ι.

ΚΟΝΤΙΑΔΗ, *Η θεσμική λειτουργία των κοινοβουλευτικών ομάδων. Μία πολιτειολογική θεώρηση*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1996.

2. Από τα έργα που έχουν ως αντικείμενό τους το ΠΑΣΟΚ –σε διάφορες φάσεις και εποχές– ιδιαίτερα πρέπει να μνημονευθούν οι διδακτορικές διατριβές των Ι. ΠΑΡΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Dynamique du discours politique et conquête du pouvoir: le cas du PASOK, 1974-1981*, 1989, Κ. ΜΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Σοσιαλιστές και εξουσία. Ελλάδα, Γαλλία, Ισπανία στη δεκαετία του '80*, Πόλις, 1994, και το βιβλίο του Μ. ΣΠΟΥΡΔΑΛΑΚΗ, *ΠΑΣΟΚ: δομή, εσωκομματικές κρίσεις και συγκέντρωση της εξουσίας*, 1988.

Από δημοσιογραφικής πλευράς σημειώνονται τα βιβλία των Σ. ΚΟΥΛΟΓΛΟΥ, *Στα ίχνη του τρίτου δρόμου. ΠΑΣΟΚ 1974-1986*, Οδυσσέας, 1986 και Κ. ΜΑΡΔΑ, *Πίσω από τον Ήλιο. Ανδρέας Παπανδρέου: οράματα και εφιάλτες*, Γνώση, 1995, που συνδέονται βέβαια με τη συγκυρία του χρόνου έκδοσής τους.

Από τους σχετικούς συλλογικούς τόμους αναφέρω, για την πρώτη περίοδο (1974-1980), τον τόμο Π. ΠΑΠΑΣΑΡΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ και εξουσία*, Παρατηρητής, 1980, και για την κυβερνητική εμπειρία τον τόμο ΣΠ. ΠΑΠΑΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ: κατάκτηση και άσκηση της εξουσίας*, Ι. Σιδέρης, 1996.

3. Για την έννοια της κοινωνίας των πολιτών και γενικότερα για τις σχέσεις κράτους και κοινωνίας (ζητήματα στα οποία αναφέρομαι πολύ συχνά στο κείμενο αυτό) θα ήθελα να μνημονεύσω καταρχήν το έργο του νεαρού Κ. ΜΑΡΞ, *Το Εβραϊκό ζήτημα*, Οδυσσέας, 1988. Από τα έργα του Α. ΓΚΡΑΜΣΙ, το βιβλίο του *Για τον Μακιαβέλη, για την πολιτική και για το σύγχρονο κράτος*, Ηριδανός, αλλά και τις σχετικές κριτικές παρατηρήσεις του Π. ΑΝΤΕΡΣΟΝ, *Οι αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι*, 1985, ιδίως σελ. 10 επ., καθώς και τα σχόλια της Κ. ΜΠΥΣΙ-ΓΚΛΥΚΣΜΑΝ, *Ο Γκράμσι και το κράτος*, Θεμέλιο, 1985, ιδίως σελ. 78 επ., 219 επ.

Από το έργο του Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ, πέραν αυτού που ήδη αναφέρθηκε, χαρακτηριστικό είναι το βιβλίο του *Για τον Γκράμσι: Μεταξύ Σαρτρ και Αλτουσέρ. Παρεμβάσεις*, Πολύτυπο, 1982, ιδίως σελ. 33 επ. και 139 επ. (μέσα στο κλίμα του «ευρωκομμουνισμού» της δεκαετίας του '70).

Από το έργο του Λ. ΑΛΤΟΥΣΕΡ, ιδιαίτερα σημειώνω το κείμενό του με τίτλο «Το πρόβλημα του κράτους στη μαρξιστική θεωρία», που περιλαμβάνεται στον μικρό τόμο: ΑΛΤΟΥΣΕΡ/ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ/ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ/ΕΝΤΕΛΜΑΝ, *Συζήτηση για το κράτος*, Εκδόσεις Αγώνας, 1980, σελ. 7 επ. (ερωτήσεις θέτει η Ρ. Ροσάντα). Και φυσικά το

βασικό κείμενό του «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους» στον τόμο *Θέσεις*, Θεμέλιο, 1977, σελ. 69 επ.

Από τη συζήτηση της δεκαετίας του '90 σημειώνω το βιβλίο του Κ. ΤΣΟΥΚΑΛΑ, *Είδωλα πολιτισμού. Ελευθερία, ισότητα και αδελφότητα στη σύγχρονη πολιτεία*, Θεμέλιο, 1991 (ιδίως το κεφάλαιο «Η αποδυνάμωση της διάκρισης κράτους και κοινωνίας», σελ. 408 επ.).

Από τις απόψεις που αποδίδουν διακεκριμένη υπόσταση στην «κοινωνία των πολιτών» σε σχέση με την κοινωνία συνολικά βλ. ιδίως το βιβλίο του Α. ΓΚΙΝΤΕΝΣ, *Ο τρίτος δρόμος. Η ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας*, Πόλις, 1998, (ιδίως το κεφάλαιο 3, «Κράτος και κοινωνία των πολιτών», σελ. 100 επ.), και του ίδιου, *Η μετα-παραδοσιακή κοινωνία των πολιτών*, *Κοινωνία των Πολιτών* 1, σελ. 53 επ., και τα κείμενα του Ν. ΜΟΥΖΕΛΗ, *Νεωτερικότητα, ύστερη ανάπτυξη και κοινωνία των πολιτών*, *Κοινωνία των Πολιτών* 1, σελ. 40 επ., και του J. SCHMIDT, *Κριτική του διαφωτισμού και κοινωνία των πολιτών: εννοιολογικές συγχύσεις και καντιανές λύσεις*, *Κοινωνία των Πολιτών* 2, σελ. 68 επ. Βλ. επίσης την πλήρη αποδοχή της άποψης ότι η κοινωνία των πολιτών συνιστά διακεκριμένη βαθμίδα σε σχέση και με την πολιτική κοινωνία και με την αγορά και απόπειρα συνταγματολογικής θεμελίωσής της από τον Γ. ΣΩΤΗΡΕΛΗ, *Σύνταγμα και δημοκρατία στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης»*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2000, σελ. 381 επ. Βλ. ακόμη την πρόταση θεωρητικής θεμελίωσης του κοινωνικού εθελοντισμού που κάνει ο Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, *Εθελοντισμός, αλληλεγγύη και δημοκρατία. Η εθελοντική δράση στη συνταγματική προοπτική*, Οξύ, 2000. Στα ζητήματα αυτά αναφέρεται αναλυτικότερα η υπό δημοσίευση μελέτη μου: «Οι περιπέτειες της κοινωνίας των πολιτών. Η κοινωνία των πολιτών και η πολιτική αντιπροσώπευση της μεταβιομηχανικής κοινωνίας: οι ιδεολογικές χρήσεις και τα όρια μιας έννοιας».

4. Από παλαιότερα δικά μου κείμενα ας μου επιτραπεί να αναφέρω τα βιβλία μου *Επιστροφή της Πολιτικής*; Παρατηρητής, 1993, *Κρίση της πολιτικής και πολιτική των κρίσεων*, Παρατηρητής, 1996 (ιδίως σελ. 19-79), και *Πολιτική αναφορά. Συμβολή στον πολιτικό διάλογο που διεξάγεται στο γύρισμα του αιώνα*, Παρατηρητής, 1999 (ιδίως σελ. 101 επ., 115 επ.).